

TANULMÁNYOK

A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I.

A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők*

1. Bevezető, terminológiai kérdések. Írásom egy több cikkből álló munka első része. E munka célja egy olyan, funkcionális névelméleti modell kidolgozása, melyben a tulajdonnevek fordítása komplex módon vizsgálható, így későbbi, korpuszalapú kutatásokban is alkalmazható lehet. Jelen tanulmányban az elméleti háttér bemutatása mellett a modell egyik összetevőjének, a tulajdonnév sajátosságainak a név fordítására gyakorolt hatását tárgyalom; a modell egészét és további összetevőit a folytatásban mutatom majd be részletesen.

A *fordítás* terminust itt a lehető legtágabban értelmezem, vagyis a kultúrák közti nyelvi közvetítés minden írott és beszélt formáját, így a tolmácsolást is értem alatta (vö. pl. KLAUDY 1994: 28–29, HATIM–MUNDAY 2004: 3–4). Az általános kérdéseket és elveket tekintve – mivel ezek mindkettőre vonatkoznak – nem teszek továbbá különbséget a szak- és a műfordítás között; egyes részkérdésekben azonban, amikor szükséges, kitérek majd e kettő különbségeire, illetve jelzem, hogy megállapításaim melyikre érvényesek.

A *fordítás* terminust nem köznyelvi értelmében használom, hanem a téma magyar és külföldi szakirodalmában megszokott módon, a szó szerint értett fordításnál tágabban véve: a tulajdonnévnek a forrásnyelvi szövegből a célnyelvi szövegbe való átültetését, adaptációját, illetve annak minden lehetséges módját értem rajta. Bár e terminushasználat – feltehetőleg a fordítástudományban járatos befogadók mint feltételezett célközönség számára kézenfekvő volta miatt – a fordítástudományi munkákban gyakran reflektálatlan marad, itt mégis szükségesnek tartom döntésem indoklását, tekintettel a téma multidiszciplináris, nem csupán a fordítástudományt érintő voltára.

A terminus használatának legfőbb indoka magának a fordításnak mint tevékenységnek a jellege: nagy általánosságban megfogalmazva a fordító feladata egy forrásnyelvi szöveg közvetítése valamely célnyelven. E munkája során számos megoldási lehetőség közül kell választania; ilyen például, hogy egy tulajdonnevet változatlan formában vigyen-e át a forrásszövegből a célszövegbe, vagy valamilyen változtatással. Ha a változatlan átvitelt választja, az ugyanúgy fordításnak tekintendő, hiszen döntése a fordítási folyamat során, számos szempont mérlegelésével alakul ki. A *fordítás* terminus használata elleni

* Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Programnak, a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a támogatásával.

legfőbb érv, hogy zavaró poliszémiát hoz létre az egyik lehetséges fordítási műveletnek, a név elemenkénti, azaz szó szerinti fordításának a megnevezésével. Ez azonban nem példa nélküli a különböző szakterminológiák, így a névtan esetében sem (vö. SLIZ 2012b: 152). A poliszémia véleményem szerint csak akkor zavaró, ha a használt terminusok definiálatlanok maradnak; ennek ellenére, a későbbi félreértések elkerülése végett előrebocsátom, hogy a műveletek azon fajtáját, amikor a név nem tulajdonnévi alkotóelemét (közszót, morfémát vagy szerkezetet) egy neki jelentésben megfeleltethető célnyelvi elemmel adunk vissza, *jelentésbeli fordítás*-nak nevezem a továbbiakban (vö. 4. pont).

2. A névfordítás mint téma a hazai és nemzetközi szakirodalomban. A tulajdonnevek fordításának kérdésköre nem áll sem a fordítás-, sem a névtudomány figyelmének homlokterében. Tárgyalása az ezredforduló előtti fordítástudományi szakirodalomban többnyire kimerült egy-egy elméleti vagy gyakorlati megközelítésű monográfia néhány bekezdésében vagy fejezetében, illetve egyes, részkérdésekre koncentrált tanulmányokban (ezekről összefoglalóan l. VERMES 2005a: 3–11). Egyes tulajdonnevek vagy névfajták fordítása a fordítástudományi munkák példaanyagában, jellemzően a reáliák fordítása kapcsán ugyan előkerül, hiszen az adott kultúrákra, korszakokra stb. jellemző tulajdonnevek reáliáknak tekinthetők. Azok a tulajdonnevek azonban, amelyek világszerte ismert denotátummal rendelkeznek, nem sorolhatók a reáliák közé. Valójában a nevek kultúra-specifikussága egy skála mentén képzelhető el (vö. HELTAI 2014: 64–65). A tulajdonnév tehát a reáliastátusz szempontjából a fordítástudomány számára nem feltétlenül tűnik egységes kategóriának. (Vö. pl. KLAUDY 1994. gyakorlati részét, melyben bizonyos, tipikusan és gyakran reáliaként működő névfajták, így a márkanévek és a földrajzi nevek fordítása műveletként külön-külön jelenik meg.) Ennek ismeretében nem meglepő, hogy fordítási szempontból a nevek önálló témaként, egységes szempontok szerinti kezelése sokáig váratott magára. E szemléletmódra jellemző például, hogy KLAUDY KINGA említett munkája (1994) külön fejezetekben tárgyalja a fordítástudománynak a szociolingvisztikával, a pszicholingvisztikával és a szövegnyelvészettel való kapcsolatát, a névtan mint segédtudomány gondolata viszont nem kerül elő benne.

Az ezredforduló után viszont növekedni kezdett a fordításkutatók érdeklődése a tulajdonnevek iránt. Ezt tükrözi például a témával foglalkozó, az utóbbi két évtizedben született néhány monográfia, illetve PhD-értekezés (pl. MOYA 2000, BALLARD 2001, VERMES 2005a). A téma iránti érdeklődés növekedésében minden bizonnyal szerepet játszik a korpusznyelvészeti módszereknek a fordítástudományban való, 20. század végi egyre erősebb jelenléte, valamint a fordítóképzésben oktató kutatók tapasztalatainak elméleti összegzése. A kettő gyakran összekapcsolódik, hiszen a fordítástudományi korpuszok egyik típusa a fordítóképzésben részt vevő hallgatók fordításaira épül. Az ilyen jellegű vizsgálatok világosan megmutatják, hogy a kezdő fordítóknak komoly nehézségeket okoz a tulajdonnevek fordítása (vö. pl. WORBS 2004, WURM 2013). Szintén hozzájárult a tulajdonnévvel kapcsolatos fordítási kérdések iránti érdeklődéshez a gépi fordítás fejlődése, a fordítóprogramoknak ugyanis meg kell tanítani a tulajdonnevek felismerését és megfelelő kezelését (l. pl. HIRSCHMAN–REEDER–BURGER–MILLER 2001, HERMIAKOB–KNIGHT–DAUMÉ 2008). E kutatási irányok mellett az utóbbi két évtizedben növekszik azon vizsgálatok száma is, melyek elméleti szempontból közelítik meg a kérdést (pl. ABDOLMALEKI 2012, ZAREI–NOROUZI 2014, VERMES 2015a, SATO 2016); illetve amelyek az eltérő írásrendszerű nyelvek neveinek fordítását vizsgálják (pl. WANG 2011,

DWEIK–AL-SAYYED 2016). Kimeríthetetlennek tűnik továbbá az érdeklődés a műfordításbeli, különösen a gyermek- és ifjúsági irodalombeli nevek fordítása iránt (pl. NORD 2003, FERNANDES 2006, VAN COILLIE 2006, HIZSNYAI TÓTH 2008, JALENIUSKIENĚ–ČIČELYTĚ 2009, AHANIZADEH 2012, ZAJACZ 2012, HELTAI 2014).

A névkutatásban korábban szintén kevés figyelem irányult a tulajdonnevek fordításának kérdésére. Jellemző például, hogy a téma nem kapott külön fejezetet a De Gruyter által kiadott kétkötetes, széles nemzetközi szerzőgárdát felvonultató vaskos névtudományi kézikönyvben (EICHLER et al. eds. 1995–1996), de még a *The Oxford Handbook of Names and Naming* című legújabb nemzetközi névtudományi kézikönyvben sem (HOUGH ed. 2016). Az ezredforduló előtti magyar névtani szakirodalomban is csupán J. SOLTÉSZ KATALIN foglalkozott érdemben a kérdéssel egyik tanulmányában (1967), illetve alapvető névelméleti kérdéseket tárgyaló monográfiájában (1979: 118–123).

A téma iránti érdeklődés növekedése a névtudományban is a 21. század elejétől számítható. Elméleti igénnyel, több névfajtát érintve közelített a kérdéshez többek közt HAJDÚ MIHÁLY (2003: 143–145), VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2005: 77–84) és FARKAS TAMÁS (2007, 2009, 2011). ANASTASIA PARIANOU (2007) tanulmánya pedig – habár a címben ígért kognitív megközelítésből kevés realizálódik benne – különösen azért érdemelhet mégis figyelmet, mert példáinak jelentős része a névtudományban kisebb érdeklődést kiváltó, kevésbé tipikus egyéb névfajták, így a gyógyszerek, orvosi eszközök és betegségek nevei közül származik. Az általános áttekintéseknél azonban jellemzőbbek az egy-egy névfajtát érintő problémákkal foglalkozó tanulmányok (pl. személynevek: FARKAS–SLÍZ 2013, RUS 2013, SLÍZ 2014; helynevek: GERCSÁK 2008, 2015; BÖLCSKEI 2009, 2010, 2017; VINTILĂ–RĂDULESCU 2011; DOMÁNY 2019; címek: SZTRÁKOS 2013). Ezek között vannak szak-, illetve műfordítással foglalkozó munkák is; többségük mai anyagra koncentrált, de – a fordítástudományi írásokhoz képest újdonságként – akad egy-két, történeti forrásanyagot vagy szempontot alkalmazó írás is. A témakörben született munkák jelentős része ugyanakkor – a fordítástudományiakhoz hasonlóan – az irodalmi, történelmi stb. művekben előforduló nevek fordítására koncentrált (pl. FABIÁN 2004, 2006a, 2006b; CHARRON 2009; PEŤOVSKÁ 2015; HAJDÚ A. 2017; SZILÁGYI-KÓSA 2018; FARKAS megj. e.). Sajátos irányként jelentkeznek a névtani megközelítésben a többnyelvű környezetből adódó, névkontaktológiai, kisebbségkutatási kérdésekkel érintkező témák (l. pl. BELL 2000, BEREGSZÁSI–CSERNICKÓ 2011, TÖRÖK 2012, VÖRÖS 2012, ANGYAL 2013, PERGER 2013, TRUNKI 2013).

A megnövekedett érdeklődést mutatja, hogy a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete 2013-ban önálló konferenciát is szervezett *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában* címmel (kötetét l. BAUKO–BENYOVSZKY szerk. 2013), és az *Alkalmazott Névkutatás* (korábban: *Névtan és Terminológia*) című konferenciasorozat 2014-es és 2020-as alkalmának is a nevek fordítása áll a fókuszában. A 2014-es konferencia egy kerekasztalnak is helyet adott; ezen névkutatók, fordításkutatók és gyakorló fordítók cserélhették ki tapasztalataikat a nevek fordításával kapcsolatban (összefoglalóját l. HAJDÚ A. 2015). A nevek fordítása mint téma, tanulságos módon, *A magyar névkutatás a 21. században* című kézikönyv (FARKAS–SLÍZ szerk. 2015) több tematikus fejezetében is megjelent (RAÁTZ 2015, SLÍZ 2015, T. SOMOGYI 2015, SZILÁGYI-KÓSA 2015).

Természetesen a fordítástudományi és a névtani megközelítések között nincs éles határ, hiszen a nevek fordítása multidiszciplináris téma: az, hogy a fenti munkákat melyik

csoporthoz tartozónak ítéltém, elsősorban a szerzők végzettségén, tudományos kötődésén vagy a művek megjelenési helyén alapult, de egyes írásoknak a másik csoportba való besorolása is indokolható lenne. Bár mint láttuk, vannak csak az egyik vagy másik tudományra jellemző megközelítések, a műfordítással kapcsolatos kérdések mindkettőben az érdeklődés homlokterében állnak. Különösen nagy figyelem övezi például a Harry Potter-könyvek neveinek különféle nyelvekre való fordítását: az egyik kötet maláj fordítását vizsgáló ZABIR és HAROON (2018: 109) kilenc tanulmányt sorol fel tizenhárom célnyelv, illetve célország (arab, dán, finn, francia, holland, litván, német, norvég, olasz, orosz, spanyol, svéd, tajvani) kapcsán, de ezeken túl is számos, helyhiány miatt itt most nem említendő cikk elérhető a témában. Természetesen a nevek magyar fordítása kapcsán is születtek tanulmányok (BAKONYI 2008, HERTELENDY 2011, BARTÓK 2016).

A fenti, bőségesnek tűnő merítés korántsem teljes, hiszen még a téma magyar nyelvű szakirodalmát sem tudja teljes egészében átfogni, nemhogy az egyéb nyelven született műveket. Ennyiből is jól látszik azonban, hogy a tulajdonnevek fordítása nemcsak több tudományt (a fordítástudomány és a névtan mellett például az irodalom-, történet- és földrajztudományt vagy a kisebbségkutató) foglalkoztató elméleti téma, hanem számos gyakorlati területen jelentkező, kezelendő problémákat felvető kérdés (pl. térképészet, gépi fordítás, marketing, joggyakorlat és államigazgatás, diplomácia).

3. Elméleti háttér

3.1. Fordítástudományi háttér. A tanulmány fordításelméleti háttérét a kommunikációs-funkcionális megközelítések adják (ezekről összefoglalóan l. pl. VERMES 2005a: 28–45). Ezen elméletek közös vonása, hogy felfogásuk szerint a fordító egy olyan, többnyelvű kommunikátor egy interkulturális szituációban, akinek nemcsak a forrás- és a célnyelvben, hanem a forrás- és a célkultúrában is kompetensnek kell lennie. Fordításkor ugyanis nem pusztán annyi történik, hogy a fordító kikeresi a célnyelvből a forrásnyelvi elemeknek leginkább megfelelő kifejezéseket. A funkcionális kognitív nyelvészet egyik alapvető megállapítása szerint a nyelvi tudás nem választható el a kulturális tudástól; így a fordítás valójában a fogalmi szerkezetek leképezése egy forrásnyelvből egy célnyelvi konstrukcióba (Cs. JÓNÁS 2014: 23). A korábbi, jellemzően preskriptívnek tartott szemlélettel ellentétben a funkcionális elméletek deskriptívek: nem előírni igyekeznek a fordítási ekvivalencia eléréséhez szükséges műveleteket, hanem a fordításokban tapasztalható megoldások alapján törekednek leírni az alkalmazható, illetve szokásosan alkalmazott műveletek tárházát, valamint az adott korokban és szociokulturális környezetben megfontolandó szempontoknak az együttesét.

A tulajdonnevek esetében véleményem szerint a fenti elvek hangsúlyozása kiemelkedő fontosságú. Egyrészt a nevek fordításához szociokulturális beágyazottságuk révén korántsem elegendő a nyelvi kompetencia, hanem a reáliákhoz hasonlóan kulturális és egyéb (pl. szaktudományos) ismeretek is különösképpen szükségeltetnek. Másrészt a tulajdonnevek fordítása más nyelvi elemeknél kevésbé szabad, hiszen névfajtatól, valamint államtól és nyelvtől függően számos, eltérő szintű, szempontú és szigorúságú szabályozás vonatkozik, illetve vonatkozhat rájuk. Csak néhányat kiemelve ezek közül: ilyenek az eltérő írásrendszerekről való átírás általános és szaknyelvi szabályai; a márka- és cégnevekre, azaz a védjegyekre vonatkozó, adott országbeli és nemzetközi jogi védelem; a kisebbségi helynevek használhatóságának jogi szabályozása többnyelvű, többnemzetiségű

országokban; személynevek bibliográfiai leírására vonatkozó könyvtári szabványok stb. Sőt a fordítás általános elveire is létezhetnek szabályozások. Míg például Magyarországon csak az eltérő írásrendszerbeli neveket szokás átírni latin betűsre, addig a Litván Állami Nyelvi Bizottság (Valstybinė lietuvių kalbos komisija) 1997. évi 60. határozata szerint az irodalomban, különösen a gyermekirodalomban a latin betűs neveket kiejtés szerint át kell írni litvánra, figyelembe véve a befogadók korát és képzettségét; a nem irodalmi szövegekben viszont meg kell tartani a nevek eredeti formáját, illetve mellé lehet tenni a kiejtés szerint átírtat is, és valamelyiket zárójelben közölni (JALENIAUSKIENĖ–ČIČELYTĖ 2009). A fordító döntéseinek szabadságát a megrendelőnek a kívánsága (pl. a kiadó fordításpolitikája) (vö. SOHÁR 2015: 34) vagy (szakfordítás esetén) a fordítóiroda belső szabályzata is korlátozhatja (vö. CSÖRGŐ 2019: 102–103). Mindezeknek a szabályozásoknak az elméleti és gyakorlati szintű ismerete szintén része a fordítói kompetenciának.

A funkcionális elméletek – fentebb kifejtett álláspontjukból következően – a pontos ekvivalencia megkövetelése helyett elfogadhatónak tartják, ha a célszöveg bizonyos mértékben eltér a forrásszövegtől. A cél ugyanis nem a pontos leképezés, hanem az, hogy a lefordított szöveg – a két nyelv és kultúra eltérései ellenére, a lehető legnagyobb mértékben – képes legyen betölteni ugyanazt a funkciót, amit a forrásszöveg, legyen az tájékoztatás, felhívás vagy valamilyen esztétikai, érzelmi stb. hatás elérése. (Vö. VERMES 2005a: 39.) Ezt az elvet a reáliák és a tulajdonnevek kapcsán különösen fontos hangsúlyozni, hiszen például egy, a forráskultúrában jól ismert, a célkultúrában azonban ismeretlen személy, hely, intézmény stb. nevének megtartása a célnyelvi befogadóból nem tudja kiváltani ugyanazt az értelmezést vagy asszociációt, amit a forráskultúra befogadójából, így a forrásnyelvi szöveg üzenetének fordítással történő közvetítéséhez sok esetben nagyobb mértékű változtatásra van szükség. A fenti megállapításból emellett az is következik, hogy egy tulajdonnév akár többféleképpen is fordítható, nem feltétlenül jelölhető ki egyetlen helyes megoldás.

A kommunikációs-funkcionális elméleteknek e számos pozitív hozadéka mellett ugyanakkor hátrányuk is van. Mint VERMES (2005a: 44–45) megállapította, azzal egyidejűleg, hogy a célszövegre és annak befogadójára irányították a figyelmet, másodlagos szerepre kárhóztatták a forrásszöveget, holott annak üzenete, jelentésstrukturái, kontextusa, stílusa stb. szintén jelentős mértékben hozzájárulnak az adott esetben alkalmazható fordítói műveletek közötti választáshoz.

3.2. Névelméleti háttér. A tulajdonnevek fordításával, mint láttuk, nagyjából az ezredfordulóig a nemzetközi és a magyar fordítástudományi és névtudományi szakirodalom viszonylag keveset, illetve inkább részletkérdéseit illetően foglalkozott. Ennek egyik oka az lehet, hogy nemcsak a laikusok, hanem nyelvészek és nyelvfilozófusok részéről is rendszeresen és visszatérő módon megfogalmazódott az az állítás, mely szerint a tulajdonneveket nem fordítjuk (l. pl. SCJARONE 1967, VENDLER 1975, BACH 2002). Ennek a megállapításnak a háttérében egyrészt az állhat, hogy a szerzők és a laikusok elsősorban a prototipikus tulajdonnevekre, tudniillik a személynevekre, illetve azokon belül a keresztnevekre gondolhattak, amelyeket valóban általános szokás a forrásnyelvi alakjuk változtatlanul hagyásával fordítani. Ez nem volt azonban mindig így, ráadásul csak a latin betűs írással rendelkező nyelvek közötti fordításban, de nem minden latin betűs célnyelv esetében működik. Másrészt e téma a tulajdonnév mibenlétének meghatározásával, vagyis névelméleti kérdésekkel áll kapcsolatban. A fenti szerzők szerint ugyanis e fordíthatatlanság a

tulajdonnevek jelentésnélküliségének, „címke” voltak az egyik fő bizonyítéka. Ezt a felfogást ma elsősorban a logika képviseli (erre összefoglalóan l. pl. VECSEY 2007), de a nyelv- és névtudományban is voltak, illetve vannak követői (pl. GOMBOCZ 1926: 45, NICOLAISEN 1995). E felfogás mellett azonban egy másik, a nyelv- és névtudományban napjainkban egyre szélesebb körben elfogadott irány is létezik, amely szerint a tulajdonnévnek van jelentése. Magyarországon ezt először MARTINKÓ ANDRÁS (1956), majd az ő nyomán több, más-más elméleti keretben dolgozó szerző is kifejtette. J. SOLTÉSZ KATALINnak a magyar névkutatásban máig széles körben alkalmazott elmélete szerint nem is egyszerűen jelentésről, hanem több összetevőből álló jelentésszerkezetről kell beszélnünk (J. SOLTÉSZ 1979). Az utóbbi években a funkcionális megközelítések (l. pl. VAN LANGENDONCK 2007, KUNA 2008, TOLCSVAI NAGY 2008, SLÍZ 2012a, HOFFMANN 2014) szintén a tulajdonnév jelentéssel bíró volta mellett foglaltak állást.

Tanulmányom ehhez a funkcionális felfogáshoz kíván kapcsolódni, vagyis névelméleti kiindulópontja szerint a tulajdonnévnek van jelentése. Ez a jelentés enciklopédikus és fogalmi természetű: a névvisező absztrahált, kognitív tartományokban számon tartott tulajdonságainak (pl. nemének, etnikumának, földrajzi elhelyezkedésének) hálózatából áll. A köznévvvel ellentétben a tulajdonnév nem dolgok egy osztályát, hanem egyedi létezőt jelöl, ezért egyszerre specifikál típust (a *Fekete-tenger* például a helyek, azon belül a tengerek típusát), valamint megvalósulást (egy bizonyos tengert). (Bővebben l. LANGACKER 1987–1991. 2: 59, TOLCSVAI NAGY 2008: 38–40, RESZEGI 2010: 144–145, SLÍZ 2012a: 283. A tulajdonnév további jellemzőire a későbbiekben térek majd ki annak bemutatása során, hogy ezek miként hatnak a név fordítására.) Mindebből a jelen téma szempontjából az következik, hogy – jelentéssel rendelkező nyelvi elemként – a tulajdonnevek fordíthatók, illetve fordítandók, fordításuk pedig – mint az alábbiakból és a témával foglalkozó szakirodalomból is rendre kiderül – meglehetősen komoly elméleti és gyakorlati felkészültséget igénylő fordítói feladat.

3.3. A fordítástudományi és névtani megközelítések különbségei. A 2. pontban említett munkák fordítástudományi, illetve névtani szempontú megközelítései között jól felismerhetően kirajzolódik egy elméleti-módszertani szempontból lényeges különbség. Az előbbieket ugyanis elsősorban az érdekli, hogy milyen műveletek alkalmazhatók a tulajdonnevek fordítására, és ezek közül a fordító milyen szempontok alapján választ. Ennélfogva a fordítástudományi megközelítésű tanulmányok egy részének legfőbb célja a műveletek lehetséges tipológiájának kidolgozása vagy a már kidolgozott tipológiák összevetése (pl. MIZANI 2008, SANATY POUR 2009). A fordítástudományi munkák jelentős része ebből is következőleg deduktív megközelítésű, vagyis a fordításelméleti megállapításokból és elvekből kiindulva igyekeznek magyarázatot adni az egyes esetekre.¹ Ezzel szemben a névtani tanulmányok jellemzőbben induktívak: tipikusan az adatokból indulnak ki, s a műveletek tipológiája számukra nem cél, csupán eszköz ezek elemzésére. Jól mutatja ezt, hogy bár a korábbi névtani megközelítésekben, így J. SOLTÉSZnál (1979: 118–123) és HAJDÚnál (2003: 144) is megfigyelhető a törekvés a műveletek valamiféle elkülönítésére, ezek nem alkotnak egységes tipológiát, napjainkban pedig a névfordítási kérdéseket tárgyaló magyar névkutatók saját rendszerezés kialakítása helyett VERMES

¹ Melléjük azonban van egy másik jellemző vonulat is, melynek képviselői a gyakorló fordító nézőpontjából, saját tapasztalataikból indulnak ki (pl. HORVÁTH 2008, RIHMER 2008, SOHÁR 2015).

ALBERT (2005a, 2005b) fordítástudományi, illetve kommunikációelméleti szempontból kidolgozott tipológiáját alkalmazzák (l. pl. FARKAS 2007, 2009, 2011; HERTELENDY 2011; SLÍZ 2014; BÁTORI 2019). Ennek oka, hogy – amint arra VERMES (2005a: 112–115) is rámutatott – az egyes tipológiák között inkább csak felszíni különbségek vannak (leginkább tagoltságukban, azaz az elkülönített műveletfajták számában és elnevezésében), de lényegüket tekintve megegyeznek. Mivel pedig a VERMES-féle tipológia mindössze négy fő művelettel operál, praktikusnak és elegendőnek bizonyul a névtudományi elemzésekben. Ezért a későbbiekben magam is ebből indulok majd ki, habár néhány ponton módosítom majd, amennyiben a névtani megközelítés azt megkívánja.

A másik nagy különbség a fordítás- és a névtudományi megközelítések között, hogy míg az előbbiekből többsége a tulajdonnév jellemzőit és fajtáit csupán alárendelt szempontként veszi figyelembe (ha foglalkoznak velük egyáltalán), addig a névtudományi munkák a névfajták különbségeiből következő fordítási eltéréseket hangsúlyosabban tárgyalják, miközben természetesen egyéb szempontokat sem hagynak figyelmen kívül.

4. A tulajdonnevek fordításának egy lehetséges modellje. A következőkben a tulajdonnevek fordításának olyan, átfogó modelljét igyekszem kialakítani, mely felhasználja és ötvözi a fordítás- és névtudományi eredményeket és nézőpontokat, felhívja a figyelmet több olyan tényezőre és szempontokra is, melyek eddig még (legalábbis tudtommal) nem, vagy a kelletnél kevésbé kifejtetten, kevésbé módszeresen, vagy nem kellő hangsúllyal jelentek meg a szakirodalomban. E modell abból indul ki, hogy a név fordítása dinamikus jelentésképzés eredménye, egyfajta kommunikációs folyamat, amelynek minden egyes résztvevője és tényezője befolyásol(hat)ja a végeredményt, méghozzá esetenként eltérő mértékben, ezért egyik sem tekinthető fontosabbnak a másikkal.

Az egyik ilyen tényező maga a tulajdonnév, pontosabban két tulajdonnév: a forrásnyelvi és a célnyelvi. Bár számos, a nevek fordítását tárgyaló írás kitér a nevek egyes jellemzőire, funkcióira, fajtáira mint a fordítást befolyásoló szempontokra, ezek többnyire az egyéb tényezők és szempontok között, mellett vagy után, gyakran elnagyoltan jelennek meg. Pedig a tulajdonnév egyes sajátosságai olyan erős befolyással vannak a fordító által választható műveletekre, hogy esetenként akár minden más (pl. pragmatikai) szempontot megelőzhetnek. A következőkben (l. **6.** pont) ezért e tanulmányban magának a tulajdonnévnek a fordítás szempontjából lényeges sajátosságait mutatom be, a következő témákat érintve: a tulajdonnév és a közszó elkülönítése; a név denotációjának és konnotációjának szerepe a fordításban; a névfajta fordítást befolyásoló szerepe és tipikussága; a név kompozicionális voltának szerepe a fordításban; a név hangzása és valamely jelölt nyelvváltozathoz, regiszterhez tartozása. A két név mellett a folyamatnak számos további, pragmatikai-kommunikációs tényezője van; ezeket, valamint a modell egészét a tanulmány folytatásában tárgyalom majd.

5. A fordítási műveletek tipológiája. Mint korábban említettem, a magyarban eddig tudomásom szerint egyetlen tipológia (VERMES 2005a: 112–115) született kifejezetten a tulajdonnevek fordításában alkalmazható műveletekre, s ezt már több névtani tanulmány – esetleg kisebb módosítással – is alkalmazta. Ezért a következőkben magam is ebből indulok ki, a műveletek megnevezésében a szerző 2005-ös magyar nyelvű összefoglalójára hagyatkozva (VERMES 2005b). Ebben az alábbi műveletek szerepelnek (a példák a Harry Potter-könyvekből, illetve a magyar fordításból származnak):

- a) átvitel: pl. ang. *Dursley* : m. *Dursley*
 b) behelyettesítés:
 – célnyelvhez igazítás: pl. ang. *Grawp* : m. *Gróp*
 – célnyelvi megfelelő behelyettesítése: pl. ang. *Hermes* : m. *Hermész*
 c) (szorosabb értelemben vett) fordítás: pl. ang. *Fang* : m. *Agyar*
 d) modifikáció: pl. ang. *Hogwarts* : m. *Roxfort*

Tehát az átvitel esetében a forrásnyelvi nevet változatlanul emeljük át a célnyelvi szövegbe. A behelyettesítés során vagy a célnyelvben már meglévő alakot alkalmazzuk a forrásnyelvi helyett, vagy a forrásnyelvi alakot igazítjuk a célnyelvi helyesíráshoz, illetve kiejtéshez. A harmadik művelet gyakorlatilag a név jelentésének pontos, több elemből (szóból, esetleg morfémából vagy szerkezetből²) álló név esetében elemenkénti visszaadása a célnyelven. Mivel megnevezése terjedelmes és nehézkesen használható, a továbbiakban inkább a művelet lényegét hasonlóképpen kifejező *jelentésbeli fordítás*-t alkalmazom helyette. Végül a modifikáció az összes többi lehetséges műveletet magába foglaló kategória, melyet az tart össze, hogy az előzőekben bemutatott jelentésbeli vagy alaki hozzáigazításnál, illetve egy célnyelvi ekvivalens alkalmazásánál nagyobb mértékű beavatkozást jelent (pl. egy elem hozzáadása, elvétele, a tulajdonnév közszóra cserélése, körülírása, kihagyása).³

Ez a tipológia azonban, úgy vélem, nem vesz figyelembe néhány fontos tényezőt, ezért némi módosításra, illetve kiegészítésre szorul. Elsőként megjegyzendő, hogy a fenti kategóriák valójában nem válnak el élesen egymástól, sokkal inkább egy skála mentén helyezhetők el (vö. pl. HERVEY–HIGGINS 2002: 33, ZAJACZ 2012: 103–104): a skála egyik végpontján a teljes mértékben idegenítő törekvés, illetve a forráskultúra túlsúlya áll, a fenti tipológiára alkalmazva tehát az átvitel, a másik végponton pedig a teljes honosítás, a célkultúra túlsúlya, azaz itt a modifikáció. A többi művelet ezek között helyezhető el. A köztük lévő átmenetet jól példázza az átvitel és a célnyelvhez igazítás közti elmosódott határ. Az utóbbi ugyanis nem feltétlenül csak az írásmódot érintheti. A *Titanic* írásképe például magyarul is *Titanic*, kiejtése azonban jelentősen eltér az angol [tai'tænik]-tól. Mint arra SATO (2016: 1) is felhívja a figyelmet, valójában még az átvittnek gondolt nevek is változnak, hiszen a kiejtésük ritkán egyezik meg teljesen a forrás- és a célnyelvben. Az angol *London* magyar megfelelője például elvileg átvittel keletkezett, kiejtése azonban némileg eltér az angol standard [ˈlʌndən]-tól, és akkor még nem is beszéltünk az angol különböző országokbeli változatairól és ugyanazon állambeli dialektusairól. Kérdés tehát, hogy mekkorának kell lennie a változásnak ahhoz, hogy már célnyelvhez igazításnak minősíthessük. Ebben legfeljebb figyelembe vehető szempontokat

² A későbbiekben látni fogjuk, hogy a fordítás érintheti a morfémákat és szerkezeteket is; a *Budai* név középkori oklevelekben tipikus latin *de Buda* megfelelője esetében például az *-i* képző jelentésének, pontosabban magának a 'valahonnan származó' jelentésű szerkezetnek a fordítása történik.

³ Későbbi tanulmányában (VERMES 2015) a szerző e műveletet már *módosítás*-nak nevezi. Magam két okból a következőkben mégis inkább a *modifikáció*-t fogom használni. Egyrészt mert a magyar névtani szakirodalom ezt vette át, másrészt mert a *módosítás* köznyelvi jelentése ('kisebb változtatás') zavaró ellentétben áll azzal, hogy a megnevezett kategória éppen a nagyobb mértékű változtatásokat foglalja magában.

lehetséges felsorolni: ilyen lehet valóban az íráskép megváltozása, a nagyobb hangtani változások (de mit tekinthetünk nagyobbak?), illetve a morfológiai változások, például tipikusan végződések hozzátétele vagy elhagyása: pl. ang. *Atkinson* > litv. *Atkinsonas* (JUZELENIENĖ–PETRONIENĖ–KOPYLOVA 2016: 803), lat. *Benedictus* > m. *Benedek*, ang. *Shakespeare* : alb. *Shekspiri* (ALIMEMAJ 2015: 20).

Ebből is következően úgy vélem, a célnyelvhez igazítás nem tekinthető a behelyettesítés alesetének, sokkal inkább önálló műveletnek; annál is inkább, mert ezek gyakran időben egymást követő műveletek: a célnyelvi megfelelő létrejöttének egyik módja éppen a célnyelvhez igazítás. Ez pedig már átvezet a másik kérdéshez, amely látszólag nem kifejezetten a tipológiát, sokkal inkább annak alkalmazását érinti: hangsúlyozni kell, hogy a fent bemutatott összes lehetőség nem mindig áll a fordító rendelkezésére, választása tehát eleve korlátozott. Így ha a forrás- és a célszöveg különböző írásrendszerben íródott, az átvitel szóba sem jöhet; a nem átlátszó, azaz egy bárki számára felismerhető közszói jelentésre vissza nem vezethető neveket pedig eleve nincs lehetőség szűkebben véve fordítani. Ennek az alkalmazásra vonatkozó figyelmeztetésnek az elmaradása könnyen oda vezethet, hogy – a témával foglalkozó, e cikkben hivatkozott tanulmányok többségéhez hasonlóan – egy-egy korpusz elemzésekor, vagy a műveletek bemutatásakor összemossuk a diakrón és a szinkrón szempontot. Az angol nyelvű kötete két esettanulmányához tartozó függelékben például VERMES (2005a: 163) átvitelnek tekinti a *New York, London* stb. neveket, holott ezek csak az első néhány fordítási alkalommal voltak átvitelnek tekinthetők, amíg meg nem szilárdult e városok nevének magyar megfelelője (amely történetesen – legalábbis írásképében – megegyezik az angollal); azóta azonban behelyettesítésnek kell őket tekintenünk. (E szempontra későbbi tanulmányában maga a szerző is utal; VERMES 2015: 19.) Fontos tehát leszögeznünk, hogy a célnyelvi megfelelő behelyettesítése nem választható opció az első fordítás alkalmával, hiszen akkor még nem áll rendelkezésre ilyen. Később pedig, amikor már létrejött ez az ekvivalens, csak komoly érvek igazolhatják a fordító azon döntését, hogy ennek behelyettesítése helyett más műveletet válasszon, ugyanis ez veszélyezteti az egyik legfontosabb követelmény, az azonosíthatóság teljesülését (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 123, VERMES 2005a: 113). Ilyen érve lehet(ett volna) példa a magyarul *Szulejmán* címen, az RTL Klubon sugárzott török sorozat szinkronja, melynek 51. részében a következő hangzott el az elfoglalt Budán, a török által ott talált értékes könyvtár kapcsán: „még Mátyás, Bohémia királya alapította”. Itt a fordító egyszerre két hibát is elkövetett. Először is a *Bohémia*-t azonosítania kellett volna magyar nyelvi megfelelőjével (*Csehország*), utána pedig rá kellett volna ébrednie, hogy – bár valóban viselte e címet – Hunyadi Mátyás alakjának a magyar közönség számára történő konstruálásakor a török és a magyar kulturális tudás és nézőpont eltéréséből következőleg nem lehet a *Csehország királya* tulajdonságot előtérbe helyezni, mert az zavart, félreértést okozhat. Ebben a helyzetben a modifikáció lett volna a megoldás, például egyszerűen a magyarban legismertebb megnevezés, a *Mátyás király* alkalmazása.

Mindezek alapján a továbbiakban tehát a következő műveletekkel számolhatunk. A célnyelvi megfelelő kialakulása előtt: átvitel, célnyelvhez igazítás (kibővített értelemben), jelentésbeli fordítás és modifikáció. A célnyelvi megfelelő kialakulását követően pedig: tipikusan behelyettesítés, illetve különösen indokolt esetekben átvitel, jelentésbeli fordítás vagy modifikáció, míg célnyelvhez igazítás legfeljebb elenyésző mértékben. Hangsúlyozandó továbbá, hogy e műveletek kombinációja is gyakori megoldás, mint azt a későbbiekben látni fogjuk.

6. A tulajdonnév tulajdonságai mint a fordítást meghatározó tényezők. A következőkben azt mutatom be részletesen, hogyan határozzák meg a tulajdonnév jellemzői a fordításban aktuálisan alkalmazható műveleteket. Ennek során kitérek a megfelelő kategorizáció fontosságára (azaz annak felismerésére, hogy az adott nyelvi elem a tulajdonnév kategóriájának eleme, azon belül pedig egy adott alkategóriába, azaz névfajtához tartozik); arra, hogy miért elengedhetetlen a név jelentésének megállapítása; hogy miként befolyásolja az egyes névfajták tipikusságának mértéke a fordítást; hogy miért kívánhatja meg a tulajdonnevek kompozicionális felépítése a fordítási műveletek kombinációját; valamint a tulajdonnév egyéb, a fordítást befolyásoló tényezőire (hangzására és nyelvváltozathoz, regiszterhez tartozására).

6.1. A kategorizáció szerepe a fordításban

6.1.1. Tulajdonnévként értelmezés. A nevek fordításában az első lépés felismerni, hogy tulajdonnévvel van dolgunk; ehhez a név terjedelmének és nominativusi alakjának megállapítása is hozzátartozik. Mivel ennek nehézségeiről részletesen olvashatunk a szakirodalomban (pl. FARKAS 2007: 170–171, 2011: 24–25; HORVÁTH 2008: 36; ZAREI–NOROUZI 2014: 155), a továbbiakban itt csak néhány szempontra térek ki.

A nyelvi elemek névként való azonosításához nem elég a forrásnyelvi ismeret, a forráskultúrában is járatosnak kell lennünk, sőt annak névkészletét is ismernünk kell, hiszen ezek nem választhatók el egymástól. Jól példázza ezt az összefonódást a következő fordítási hiba, mely ismét a Szulejmán adott epizódjának tartalmi összefoglalójából származik: „Musztafa beleszeret Kapudán pasa lányába” (Színes Rtv 2017. 18: 17). Nyilvánvaló, hogy a fordító itt nemcsak az adott kifejezést nem ismerte, hanem azzal sem volt tisztában, hogy a *kapudán pasa* nagyjából a tengernagynak megfelelő méltóság megnevezése, tehát nem tulajdonnév.

A felismerésben segítő eszköz lehet a nagybetűs kezdés, ez azonban csak írott szöveg esetén áll rendelkezésre, de még abban is csak korlátozottan. Amellett, hogy nem minden nyelv betűíró, és nem minden betűíró nyelvben kezdődnek nagybetűvel a nevek (így az arabban sem), még a forrásszöveg elkészültének ideje is befolyásolhatja az írásmódot: a középkori magyarországi latin nyelvű oklevelekben például gyakori a kisbetűs névkezdés. De említhetnénk akár a németet is, amelyben a közneveket is nagybetűvel kezdik, ami szintén okozhat félreértéseket. Emellett vannak szövegek, amelyeket csupa nagybetűvel szednek, valamint szándékosan (figyelemfelkeltő céllal) kisbetűvel kezdett nevek (pl. márkanevek).

A fordítót az ismerethiány mellett ráadásul számos tényező félrevezetheti. A Süti-mester című műsorban (Viasat3, 2016. 07. 01.) például csöppet se lett volna meglepő a *Nigella ihlette magos parmezános grissini* készítése, hiszen *Nigella Lawson* világszerte ismert tévés szakács. Valójában azonban a *grissini feketeköményes-parmezános* volt, vagyis a *nigella* nem keresztnévként, hanem egy hozzávaló megnevezéseként, azaz köznévként szerepelt. (Leiter 2016.) Itt egyrészt a kontextus tréfálhatta meg a fordítót, másrészt feltételezhető, hogy – bár azok segítségével lettek volna – a szöveget a képek és a történések ismerete nélkül kellett fordítania.

Az, hogy a különböző nyelvek a TULAJDONNÉVnek eltérő alkategóriáit tartják számon, szintén nehezítheti a felismerést (bővebben, hibás névfordításokon bemutatva l. FARKAS 2007: 178–180). Az angolban például a NÉPNÉV vagy az ESEMÉNYNÉV is ilyen kategória,

ezért elemeiket írásban nagy kezdőbetűvel jelölik. Ez magyarra fordításkor szintén nagybetűs kezdést eredményezhet, holott a magyarban ezeket hagyományosan nem tartjuk tulajdonneveknek. (Habár a magyar névelméleti szakirodalom rendszeresen utal arra, hogy egyedi létezők neveiként valójában tulajdonnevek, még ha kevésbé tipikusak is, ezért nagybetűvel kellene őket kezdenünk; vö. pl. J. SOLTÉSZ 1979: 95–108, VÁRNAI 2005: 42–43, FARKAS 2008: 410–411, HAJDÚ 2008: 18, SLÍZ 2012a: 284–285.)

Nehézséget okozhatnak a köznevesült tulajdonnevek is (vö. pl. VERMES 2005a: 112), hiszen ezek a célkultúrában nem feltétlenül ismertek közszóként, sőt akár még tulajdonnévként sem. Tipikus példaként említhetők itt a köznevesült márkanevek, melyekre VERMES is utal, ezek esetében azonban tulajdonképpen nem tulajdonnevet, hanem közszót kell fordítani: a *hoover* egyszerűen *por szívózik*-ként adható vissza (persze a megfelelő ragozással értve), és a fordítás szempontjából tipikusan lényegtelen, hogy eredetileg tulajdonnévből származott. Sokkal nehezebb dolgunk van például az egyes szentek nevéhez kapcsolódó népszokások megnevezése esetében, mint például a magyarban a *dömötörözés*. Amellett, hogy maga a szokás is csak egy adott kultúrában ismert, így megnevezése reália, e szokás elválaszthatatlan Szent Demeter ünnepnapjától és így a közszó alapjául szolgáló *Dömötör* keresztnévtől. Ilyen esetekben a fordítónak elsősorban azt kell mérlegelnie, hogy ezek az információk mennyire lényegesek a szöveg célja és befogadója szempontjából. Ha például néprajzi, kultusztörténeti stb. szakmunkában szerepel, akkor értelemszerűen elhagyhatatlanok, így a hosszabb, esetleg lábjegyzettel kombinált körülírás lehet a megfelelő választás; ha viszont például egy regényben szerepel, és az ünnep jellege, időpontja nem fontos, akkor helyettesíthető egyszerűen valamely 'ünnep, multság' jelentésű közszóval is. Mindkét esetben a modifikáció lehet tehát a célravezető, csak éppen az elsőben fontos a közszó alapjául szolgáló keresztnév célnyelvi közvetítése valamilyen módszerrel, míg a másodikban nem. Erről azonban csak akkor dönthet a fordító, ha felismerte a közszó tulajdonnévi eredetét.

6.1.2. A név fajtájának és jelentésének megállapítása. A következő lépés annak tisztázása, hogy mi az adott tulajdonnév jelentése. Ez nem pusztán a név denotátumának, hanem egyben a név fajtájának, azaz az adott alkategóriába tartozásának a megállapítását is jelenti (egyebek mellett, melyekről később lesz szó) (l. pl. FARKAS 2007: 171–174).

A következő esetben például a név fajtájának téves meghatározása vezetett a hvg.hu újságírója által elkövetett hibához, egy klasszikus leiterjakabhoz: „fejezte ki aggodalmát Svenska Dagbladet, a FOI biztonságtechnikai szakembere”. Itt a fordító forrásnyelvi tudása sem működött megfelelően, de a kulturális háttérismeretei sem voltak elegendők annak felismerésére, hogy a *Svenska Dagbladet* nem egy személyt, hanem egy svéd napilapot takar (Leiter 2013). A denotátum és a névfajta együttesen határozza meg az eltérő fordítást például a *Saint Louis* esetében, nem a műveletet közti választást, hanem a behelyettesítendő ekvivalenst tekintve: városnévként *Saint Louis*, szentnévként pedig *Szent Lajos* a magyar megfelelője.

Bár VERMES (2005a: 131) arra a következtetésre jutott, hogy a névfajtáknak legfeljebb köztes kategóriaként van szerepük a nevek fordításában, mivel végső soron a névfajta szemantikai szerkezete közti eltérések a döntők, magam úgy vélem, ez csak részben van így. Az egyes névfajta fordítására vonatkozó célnyelvi hagyományok és szabályozások ugyanis felülírhatják a szemantikai szerkezetből következő lehetőségeket. Bár e hagyományok, szokások többnyire valóban a névfajta szemantikai szerkezetének érzékelése

nyomán alakulnak ki (bővebben l. a névfajta tipikussága kapcsán), a szemantikai szerkezetüket tekintve hasonló névfajta fordítására vonatkozó hagyományok vagy szabályozások eltérése, valamint az ugyanazon névfajta vonatkozó fordítási szokások változása bizonyítja a szemantikai szerkezet mellett magának a névfajtának a szerepét (vö. FARKAS 2009: 25–27). A tipikus intézménynevek és újságcímek például egyformán rendelkeznek logikai tartalommal, mégis csak az előbbieket esetében jellemző (bár nem általános) a jelentésbeli fordítás (legalábbis az egy adott név fordítására alkalmazott műveletek közti domináns műveletként, bővebben l. a név kompozicionalitása kapcsán), az újságcímeket azonban hagyományosan átvitelrel fordítjuk (pontosabban átvitelek vagy behelyettesítés és átvitel kombinációjával). Ha pedig a könnyűzenei számok címének fordítását nézzük, észrevehető, hogy míg a 80-as években nem volt ritka a jelentésbeli fordításuk (legalábbis uralkodó műveletként a kombináltak közt) (l. pl. Roxette: *Hallgass a szívedre*), addig ma már nevetségessé tünne ez az eljárás. A változás nyilvánvalóan nem a (könnyűzenei) cím mint névfajta szemantikai szerkezetében történt, hanem a társadalomban, annak kultúrájában és gondolkodásában. A névfajtaspecifikus szabályozások szerepe a márka-nevekkel példázható legegyszerűbben: bár egy részüknek a szemantikai szerkezetet ez lehetővé tenné, esetükben a jelentésbeli fordítás nem alkalmazható, mivel védjegyjel alatt állnak. (A márka tulajdonosa persze lefordíthatja, megváltoztathatja a márka nevét, amennyiben egy más kulturális-nyelvi hátterű piacon az célszerűbbnek látszik. Erre összefoglalóan l. KOVÁCS 2019: 125–134.)

Ami a denotátum azonosítását illeti, nem mindegy például, hogy egy szövegben szereplő *Tower* a londoni látványosságra vonatkozik-e, vagy egy fiktív világ valamely épületére. Az előbbi esetben – lévén az építmény világszerte ismert – létezik magyar megfelelője (amely hajdanán átvitelrel keletkezvén megegyezik a forrásnyelvivel), tehát annak behelyettesítése a megfelelő eljárás. A második esetben, magyar megfelelő híján sokkal nagyobb a fordító szabadsága, habár a későbbiekben bemutatandó pragmatikai-kommunikációs tényezők befolyásolhatják, hogy a fennmaradó műveletek közül melyiket válassza. A *Ceasars Palace* és a *Caesar's Palace* esetében sem mindegy, mi a denotátumuk: az egyetlen aposztrófnyi különbség könnyen összekeverhetővé teszi őket, s élőszóban még ez sem segíti a fordítót. Pedig az előbbinek egy híres Las Vegas-i luxus-hotel nevéként *Ceasars Palace* a bevett magyar megfelelője, míg a római látványosságra utaló utóbbit *Augustus palotája*-ként említik. E magyar nyelvi ekvivalense bizonyára azért alakult így, vagyis a modifikáció és a jelentésbeli fordítás kombinációjával, mert az épület valóban palota, másrészt mert a magyarban a *Caesar*-t így, önmagában kizárólag Julius Caesar megjelölésére szokás használni, ezért átvitele félreértést okozhatna a hajdani tulajdonost illetően.

A denotátum tisztázása nem csupán azért fontos, hogy a fordító dönthesse a választható műveletek között; ezt bizonyítja a következő fordítási melléfogás Deborah Harkness *Shadow of Night* című regényének magyar fordításában (Az éjszaka árnyai. Cartaphilus Könyvkiadó, Bp., 2018: 523): „Ez a lánc László királyé volt, aki a nagyanyámnak adta tovább. A jelvényt bátor magyar lovagok viselték, akik a Sárkány Lovagrendhez tartoztak.” Mivel ezt II. Rudolf mondja, az angol eredetiben (Penguin Books, New York, 2012: 456) szereplő *Vladislaus* magyar megfelelője itt nem *László*, hanem *[II.] Ulászló* magyar király, akinek lánya, Anna volt Rudolf nagyanyja. Ebben az esetben a fordítóknak nem a fordítási műveletek közül kellett választaniuk, hanem ugyanazon művelet, a behelyettesítés alkalmazása kapcsán kellett volna megtalálniuk a magyar

megfelelőt; megtörténhet ugyanis, hogy különböző denotátumoknak a forrásnyelvben poliszém vagy homonim nevük van, de a célnyelvben nem. Így a magyarban a szláv eredetű *Vladislav*-nak mára a fenti két változata szilárdan elkülönül egymástól, így felcserélésük a király téves azonosítását eredményezi. (Egyébként ezt a különbséget az angol nyelvű szak- és ismeretterjesztő irodalom is igyekszik tükröztetni, így a *László* nevű magyar királyokat többnyire *Ladislaus* vagy *Ladislav*, az *Ulászló* nevéket pedig *Vladislaus*, *Vladislav* néven említik.⁴) Hasonló megoszlás figyelhető meg egyes bibliai nevek esetében, például az angolban vagy a magyarban: az Ószövetségben inkább a héberesebb alakból, az Újszövetségben pedig a görögösített–latinositott alakból létrejött célnyelvi megfelelő használatos (pl. ang. ÓSz. *Jacob* – ÚSz. *James*; m. ÓSz. *Jákob/Jákób* – ÚSz. *Jakab*; vö. BAILEY 2007: 6).

De nemcsak az okozhat gondot, ha a forrásnyelvben két denotátumnak ugyanaz a neve, a célnyelvben viszont nem, hanem az is, ha ugyanazon denotátum megnevezése eltérő szemléleti alapon történik a forrás- és a célnyelvben, és ezzel a fordító nincs tisztában. Ezt láthatjuk az uralkodók számozása és ragadványnevei vagy állandó jelzői kapcsán: VI. Károly német-római császár például magyar királyként *III. Károly*, cseh királyként pedig *II. Károly* néven említendő; a *Nagy Károly* név pedig, mint arra FARKAS TAMÁS (2011: 109) felhívta a figyelmet egy cseh regény magyar fordításában szereplő hiba kapcsán, a magyarok számára kizárólag a frank uralkodót jelöli, ezért nem használható Luxemburgi Károly (német-római császárként *IV.*, cseh királyként *I. Károly*) megnevezésére. Hasonlóképpen a szentek is nyelvenként eltérő jelzőket viselhetnek: a magyarul leginkább *Árpád-házi Szent Erzsébet*-ként emlegetett szentet például a németek – saját nézőpontjukból konstruálva, mivel a szent a türingiai tartománygróf felesége volt – elsősorban *Heilige/Sankt Elisabeth von Thüringen*-ként ismerik, más nyelvekben pedig (gyakran a 'Türingiai' mellett) a 'Magyarországi' jelzővel is illetik (vö. pl. ang. *Saint Elizabeth of Hungary*, sp. *Santa Isabel de Hungría*, fr. *Sainte Élisabeth de Hongrie*).

Személynevek esetében a denotátum meghatározása segíthet eldönteni a névviselő nemét is. Ennek eltévesztése a magyarban vagy az angolban csak szöveg szinten eredményezhet hibát (a személyre való közszoói visszautalásban, illetve az angol *he/she* személyes névmások alkalmazásában), a nyelvtani nemet a nevekben is jelölő nyelvek, például a vietnámi, az orosz vagy a szlovák esetében azonban magában a névben is (vö. VERMES 2005a: 108, FARKAS 2007: 172). Csak egyetlen példát említve: a Harry Potter egyik főszereplőjének neve angolul *Hermione Granger*, szlovákul pedig *Hermiona Grangerová*.

A denotátum és a névfajta megállapítása tehát már csak azért sem kihagyható lépés, mert 1. ennek révén derül ki, hogy van-e a névnek a célnyelvben bevett megfelelője; 2. és ha igen, akkor mi az. A kizárólag közsavakból felépülő nevek (pl. intézmények, szervezetek nevei egy jó részének) esetében – minden elemükben átlátszó voltuk miatt – ugyan csábító lehet a célnyelvi megfelelő sokszor fáradságos keresgélése helyett a jelentésbeli fordítás, ez azonban komoly veszélyforrás, mivel e művelet, mint arra SATO (2016: 9) is figyelmeztet, visszafordíthatatlanná teheti a nevet (vö. még a helynevek kapcsán: CASTAÑEDA-HERNÁNDEZ 2004). Hazai intézménynevek példájával élve: az Országos

⁴ L. pl. a könnyen elérhető, a nyelvváltás lehetősége miatt hasonló kérdések kinyomozására hasznos kiindulópontként kezelhető Wikipédián I. László és II. Ulászló angol nyelvű oldalát: https://en.wikipedia.org/wiki/Ladislaus_I_of_Hungary, https://en.wikipedia.org/wiki/Vladislaus_II_of_Hungary.

Vízügyi Igazgatóság hivatalos angol megnevezése például *General Directorate of Water Management*, az Országos Vérellátó Szolgálaté viszont *Hungarian National Blood Transfusion Service*, vagyis – egyéb lexikai eltérések mellett – az *országos*-t az egyik esetben a *general*, a másikban a *national* melléknévvel adták vissza. Ráadásul az utóbbi a *nemzeti*-nek is a megfelelője, l. pl. *Magyar Nemzeti Múzeum : Hungarian National Museum*. A *General Directorate of Water Management* emellett belső szintaktikai szerkezetében sem pontos tükörképe a magyar névnek, ami jól jelzi, hogy nemcsak a lexikai, hanem a szintaktikai-szemantikai szinten is lehetnek eltérések a forrásnyelvi nevek és célnyelvi megfelelőjük között.

A név jelentése ugyanakkor sokkal összetettebb pusztán a denotátumra való vonatkozásnál: kidolgozottsága a teljesen sematikusától a teljesen kidolgozottig terjed, a beszélőnek a névviselőről meglévő tudásától és képzetétől függően. Ezek mellett a tulajdonnév általános sémájának a része a névről, az adott tulajdonnévi alkategória jellemzőiről, valamint az adott kultúrára jellemző névhasználati szokásokról alkotott kulturális séma is, amely szintén személyfüggő, és időben dinamikusan változó. (Vö. TOLCSVAI NAGY 2008: 39–40, SLÍZ 2012a: 290–291.) Egy személynév jelentéséhez hozzátartozhat például viselőjének a társadalmi ranglétrán elfoglalt helye (l. pl. G. R. R. Martin regénysorozatában, a Trónok harca világában a törvénytelen gyermekek által viselt, őket a törvényes utódoktól rendszerszerűen megkülönböztető neveket), etnikuma, életkora, valamint magának a névnek a gyakorisága, megszokott vagy feltűnő volta az adott időszakban és közösségben stb. (ezeknek a fordításban játszott szerepéről l. pl. FARKAS 2007: 172, HELTAI 2014: 63). Helynevek esetében például a különböző névváltozatok utalhatnak eltérő korszakra és/vagy eltérő etnikumú, nyelvű, nézőpontú megnevezőkre, illetve névhasználókra (vö. *Bizánc, Konstantinápoly és Isztambul*), miközben ugyanazon név különböző korszakokra vonatkozólag eltérő politikai állású és földrajzi kiterjedésű helyeket jelölhet (l. pl. *Erdély* számos értelmezési közt: 'a középkori Magyarország része', 'kora újkori fejedelemség' vagy 'a mai Románia magyarok által is lakott része, beleértve a hajdani Partiumot is'). Mindezekről bővebben a tanulmány folytatásában, a fordítást befolyásoló pragmatikai-kommunikációs szempontok kapcsán még bővebben lesz szó; itt csupán jelezni kívántam, hogy a névnek a kultúrafüggő, részben egyénileg, részben társadalmilag képzett, a kulturális séma részét képező konnotatív jelentései is befolyásolják a fordítást: a fordítóknak mint elsődleges célnyelvi befogadónak ezeket is meg kell értenie, és a lehető legteljesebb mértékben át kell adnia a másodlagos célnyelvi befogadóknak. Ehhez ugyanúgy nem elég a nyelvismeret, mint a denotátum megállapításához: a forrás- és a célkultúra ismeretére is szükség van hozzá. (Vö. Cs. JÓNÁS 2014: 31–32, HELTAI 2014: 63.)

Hogy milyen komoly feladatot róhat a fordítóra a konnotáció átadása, arra csupán egyetlen példát mutatok be a következőkben, a márkanevek fordítása kapcsán. Ezek esetében a döntő tényező az, hogy az adott márka ismert-e a célkultúrában. Ha igen, akkor a fordítóknak egyszerű a dolga: csak be kell illeszteni a célnyelvi megfelelőt, amely a védjegyoltalomból fakadóan tipikusan átvitelrel alakult ki (legalábbis a márkanevével azonos írásrendszerű nyelvekben). Ha azonban a márka ismeretlen a célkultúrában, a fordító több lehetőség közül választhat; ilyenkor általában az dönt, hogy mennyire fontos a név a szöveg megértése szempontjából, illetve van-e valamilyen konnotációja vagy szerepe a cselekményben. Ha ezek nem állnak fenn, a legegyszerűbb a modifikáció (pl. *Medve sajt* > *ömlesztett sajt* vagy a név elhagyása). Sajátos konnotáció esetén viszont ez a megoldás túl nagy információvesztéssel járhat. Erre lehet példa a *tikkadt szöcske* (szándékosan

kisbetűs) márkanév a maga többszörös konnotációjával: 1. a *tikkadt* utal az üdítő sugalmazott szomjoltó tulajdonságára; 2. a név és az üvegen lévő kép (ivó szöcske) között szoros kapcsolat van; 3. a magyarok jelentős hányadában pedig felidézi Arany Toldijának az általános iskolában megismert kezdősorait. E név bonyolult konnotációinak teljes átadása a célszövegben teljesíthetetlen feladat elé állíthatja a fordítót. Nem meglepő tehát VERMES PÉTER azon meglátása (2005a: 136), hogy a fordítónak – mielőtt még az alkalmazandó műveleten gondolkodna – legelőször azt kell eldöntenie, hogy egyáltalán átadható-e a névbe foglalt üzenet.

6.2. A tulajdonnévi kategória (a névfajta) tipikusságának szerepe a fordításban.

Arra, hogy a tulajdonnév alkategóriái a prototípuselv szerint rendeződnek (vö. SLÍZ 2012a), s ez alapján egyfajta fordíthatósági skálán helyezkednek el, több szerző is utalt már röviden (pl. FARKAS 2007: 167–168, SÄRKKÄ 2007, VERMES 2015: 15). Ez az említett szerzők megállapítása szerint a nevek átlátszóságával áll leginkább összefüggésben: az átlátszóbb nevek inkább fordíthatók jelentésbeli fordítással, mint a kevésbé átlátszók. Véleményem szerint azonban – habár valóban ez az egyik fontos szempont – többről van szó. Ezt bizonyítja például az Anonymusnál szereplő, egyszer víznévként, egyszer viszont egy földterület nevéként előforduló *Ketelpataka* név eltérő fordíthatósága. Mivel a szerkezet és a *-pataka* utótag átlátszó (egy *Ketel* nevű személy patakja), a víznév esetében alkalmazható a jelentésbeli fordítás,⁵ amint az a geszta két utóbbi román fordításában is történik: *râul lui Ketel*. A víznévből metonimikusan alakult földterületnév esetében azonban már nem működik ez a megoldás, pedig az alak és átlátszóság nem változott. Eltűnt viszont a denotátum és a név közötti kapcsolat, vagyis a közvetlen motiváció (bár a közvetett motiváció, vagyis a víznévből származás magából a szövegkörnyezetből felfejthető). Ennek megfelelően a két említett román fordítás közül az első átvitelrel él (*Ketelpotaca*), a másik pedig modifikációval (a modern magyar névalak használatával: *Ketelpataka*).⁶ E példa azt mutatja, hogy a fordítási műveletek közti választás a név motiváltságának kérdésével is összefüggésben állhat, a motiváltság pedig, mint azt a következőkben látni fogjuk, a név és a névfajta tipikusságának megítélésében az egyik jellemző feltétel. A következőkben ezért azt mutatom be – a helynevek mellett a legtipikusabb tulajdonnévi kategória, a SZEMÉLYNÉV alkategóriáin keresztül –, hogy a fordítási műveletek kiválasztása hogyan függ a névkategória (azaz névfajta) tipikusságának mértékétől.

A prototipikus tulajdonnév három legfontosabb jellemzője: nem átlátszó, a denotátumra vonatkozása önkényes, tehát nem fedezhető fel logikai kapcsolat a név és a megnevezett között (legalábbis az átlagos nyelvhasználó számára), és egy szóból áll (vö. SLÍZ 2012a). A harmadikat egyelőre tegyük félre; ennek majd a név kompozicionalitása kapcsán lesz szerepe. Ami az első két kritériumot illeti, természetesen szorosan összefüggenek egymással, de nem tehető köztük egyenlőségjel, mint azt az alábbiakban látni fogjuk. Ezekből a fordítási műveletek szempontjából az következik, hogy a prototipikus

⁵ Az utótagot és a birtokos szerkezetet adja vissza jelentésbeli fordítással a két fordító, míg a *Ketel*-t átvitelrel fordítják.

⁶ A két név fordításait l. Popa-Lisseanu, Gheorghe 1934. *Faptele ungurilor de secretarul anonim al regelui Bela*. Izvoarele istoriei românilor 1. K. n., Bucuresti. 87–88; Tonciulescu, Paul Lazăr 1996. *Cronica notarului Anonymus. Faptele Ungurilor*. Editura Miracol, București. 16. Az adatkért Bátor Gyopárkának tartozom köszönettel.

tulajdonnév esetében a jelentésbeli fordítás automatikusan kiesik a választható lehetőségek közül.

Vegyük szemügyre ezek alapján példaképpen a SZEMÉLYNÉV három (de korántsem összes) alkategóriájának: a KERESZTNÉVnek, a CSALÁDNÉVnek és a RAGADVÁNYNÉVnek a jellemzőit.⁷ A KERESZTNÉV kategória tagjai tipikusan nem átlátszók és önkényesek: a *György*, *George*, *Jurij* stb. eredeti közszoji jelentése (’földműves’) például csak azok számára ismert, akik utánanézték az etimológiájának, és az így elnevezettek nem foglalkozásuk vagy társadalmi állásuk miatt kapták e nevet. A CSALÁDNÉV kategória tipikus elemei ugyanakkor átlátszók (pl. horv. *Kovač*, ang. *Smith*, ném. *Schmidt*, sp. *Herrero*), viszont adott értelemben szintén önkényesek, hiszen öröklődő voltuknál fogva legfeljebb véletlenszerű lehet, ha például egy kovácsnak *Kovács* a családneve. A KERESZTNÉV és a CSALÁDNÉV kategória átlátszóságbeli különbsége keletkezésükből fakad. A tipikus keresztnévek legnagyobb része ugyanis nem az adott nyelvben keletkezett, hanem esetünkben a közös keresztény egyházi kultúrából, illetve más közös kulturális forrásokból (pl. a görög–római klasszikus irodalomból, történelemből) vagy a kultúrák közötti közvetlen érintkezésből származik. Ezzel szemben a családnevek nagyobb része belső keletkezésű. Természetesen nagy számban vannak átlátszó, belső keletkezésű (vagy annak tűnő) keresztnévek és nem átlátszó, a nemzetiségek, a migráció és a vegyes házasságok révén az adott kultúrába került idegen eredetű családnevek is, ezek azonban kevésbé tipikus elemei kategóriájuknak (a magyar családnevek tipikusságának beszélők által való, ezt alátámasztó megítélésére l. SLÍZ – P. TÓTH – FARKAS 2018a, 2018b). Bár a gyakoriság nem egyenlő a tipikussággal, mégis jól érzékelteti ezt, hogy napjaink száz leggyakoribb magyarországi családneve között mindössze egy idegen eredetű akad, a *Novák*, az is a 84. helyen (a lexikális változatok szerint lemmatizált listában) (FARKAS 2016: 39). A RAGADVÁNYNÉV kategória tipikus elemei a családnevekhez hasonlóan átlátszók, hiszen a viselőjük valamely sajátossága alapján kapja őket, ugyanakkor éppen ezért nem önkényesek. Pontosan ez a kritérium az, amely a RAGADVÁNYNÉV és a hajdani ragadványnevek öröklődővé, s így az adott szempontból önkényessé válásával kialakuló CSALÁDNÉV kategóriáját a leginkább elkülöníti egymástól. (Miközben természetesen vannak átmenetek is közöttük, például a névváltoztatással felvett vagy talált gyerekeknek adott, tehát nem öröklött, ezért kevésbé tipikus családnevek, illetve a szintén kevésbé tipikus öröklődő ragadványnevek.)⁸

Mindez a választható műveletek korlátozása révén hat a három kategória elemeinek fordítására. A tipikusan nem átlátszó keresztnévek esetében napjainkban a latin betűs nyelvek közti fordításkor többségében és általában az átvitel (pl. ang. *Craig* : m. *Craig*) érvényesül (habár, mint fentebb láttuk, például a litvánban, az albánban vagy a szlovákban a latin betűs neveket is a célnyelvhez igazíthatják). A családnevek fordítása – bár a keresztnévekkel ellentétben tipikusan átlátszóak – hasonlóképpen működik a latin betűs nyelvek körében: többnyire, így a magyarban is átvittel, egyes nyelvekben célnyelvhez igazítással (pl. szlk. *Ingrid Bergmanová*), habár műfordítás esetében más műveletek is

⁷ Hangsúlyozandó, hogy a példa a nyugati típusú jelenkori személynévrendszerekre vonatkozik, az általa bemutatott fordításelméleti kérdés azonban, vagyis az, hogy a nevek átlátszósága és önkényessége hogyan befolyásolja fordításukat, megítélésem szerint általános érvényű.

⁸ A három személynév-fajta eltérései kapcsán l. még a személynévrendszerek HOFFMANN-féle funkcionális leírását (HOFFMANN 2008).

alkalmazhatók, az aktuálisan ható tényezők függvényében. Ennek oka az önkényességük: mivel már elvesztették a viselőjüket jellemző funkciójukat, zavaró lenne a jelentésbeli fordításuk (például mert ezzel megváltoztatnánk etnikai konnotációjukat; vö. pl. HORVÁTH 2008: 38).⁹ A ragadványnevek fordítása ezzel szemben jellemzően jelentésbeli fordítással működik, hiszen e nevek átlátszóságuk révén lehetővé teszik, motiváltságuk, azaz jellemző funkciójuk miatt pedig meg is kívánják ezt.

Hogy e három névfajta különbsége – ha nem is feltétlenül a hozzájuk kötődő elméleti ismeretek, inkább csak gyakorlati tapasztalatok és hagyományok alapján – valóban befolyásolja a fordítók döntését, azt bizonyítja például a középkori magyarországi latin, német és cseh oklevelekben említett, feltételezhetőleg magyar személyek nevének fordításában a 14–16. században végbement feltűnő változás. A 14. századra mindhárom névfajta fordításában megfigyelhető nagy változatosság a 16. századra névfajtánként egységesült, ez pedig minden bizonnyal a névrendszerben és a névállományban lezajló változásokkal áll összefüggésben: az egyénnevek közül szinte kivétel nélkül eltűntek az átlátszók, a ragadványnevek pedig öröklődővé váltak, vagyis kialakult a családnevek kategóriája. (Bővebben vö. SLÍZ 2017: 123–140.)

6.3. A tulajdonnév kompozicionalitásának szerepe a fordításban. A tulajdonnevek fordítását korpuszelemzéssel vizsgáló munkák (pl. NORD 2003, VERMES 2005a: 119–138, JALENIAUSKIENĚ–ČIČELYTĚ 2009, MUSSCHE–WILLEMS 2010) – függetlenül a fordítási műveletek általuk alkalmazott tipológiájától – rendre ugyanarra jutnak: ugyanazon névfajtának a fordítása még ugyanazon szövegen belül sem konzisztens, habár a rendszerességre törekvés megfigyelhető. Ezt leginkább az egyes nevek fordítására ható pragmatikai tényezőkkel magyarázzák. Bár ezeket a megállapításokat magam is számos példával igazolhatónak tartom, és munkám folytatásában részletesen foglalkozom is majd e tényezők hatásával, úgy vélem, a heterogenitás valójában jóval kisebb: az ezt el-tűlző eredmények ugyanis részben a nevek kompozicionalitásának figyelmen kívül hagyásából, tehát pusztán az elméleti-módszertani megközelítésből, nem pedig a fordítás természetéből adódnak. Pedig több szerző is utal arra, hogy a nevek közszói elemeire, így különösen a névkiegészítőkre (pl. *özvegy, kapitány, úr*), az uralkodók állandó jelzőire, ragadványneveire (pl. *Oroszlánszívű, Örült*) és a földrajzi köznevekre (pl. *follyó, sziget*) a jelentésbeli fordítás alkalmazandó (pl. J. SOLTÉSZ 1979: 119, FARKAS 2007: 180, SÁRKKÁ 2007, HORVÁTH 2008: 39). Továbbá a gépi fordítás kapcsán megfigyelték, hogy például arabról angolra fordításkor az automatikus transliterálás hibákat eredményez a *Southern California* típusú neveknél, hiszen az első, átlátszó elemet nem transliterálással, hanem jelentésbeli fordítással kellene kezelni (HERMIAKOB–KNIGHT–DAUMÉ 2008: 390). Ezek a megállapítások azonban, úgy vélem, eddig még kevéssé hasznosultak az elméleti megközelítésekben (legalábbis tudomásom szerint), ezért a következőkben bővebben is tárgyalom a kérdést.

Mint fentebb láttuk, a prototipikus név egyetlen szóból áll. Nyilvánvaló azonban, hogy a nevek egy jelentős része több szóból áll, melyek egymással szintaktikai-szemantikai

⁹ Éppen ezt használják ki a forrásnyelven átlátszó családnevek jelentésbeli fordításával és a keresztnevek célnyelvi megfelelőjének behelyettesítésével humoros hatást kiváltani szándékozó filmek és szövegek; pl. *Christian Bale : Bála Krisztián, Freddie Mercury : Higany Frici, James Bond : Kötvény Jakab* (vö. https://antonogzon.blog.hu/2014/06/21/mta_vs_nyelvi_globalizacio).

viszonyban vannak. Bár maga a név a szövegben előrecsomagolt egységként viselkedik (ami a magyarban például azt is jelenti, hogy csak a szerkezet végén ragozandó; vö. *Magyar Nemzeti Bankot*), azaz belső szerkezetének feldolgozása nem szükséges a szövegbe illesztéséhez, a fordításakor ez a természete csak részben érvényesül. Ilyenkor ugyanis nemcsak egységként, holisztikusan kezeljük őket, hanem elemekre bontva, a köztük lévő szintaktikai-szemantikai viszonyokra is ügyelve, vagyis morfológikusan is feldolgozzuk őket. (A tulajdonnév nyelvi egység voltáról, valamint holisztikus és morfológikus feldolgozásáról l. TOLCSVAI NAGY 1996: 324, 2008: 37–38; SLIZ 2012a: 283–284.)

A személynevek¹⁰ esetében például a [*Santa*_{közszo} + *Caterina*_{kn}]_{szn} + *d'Alessandria*_{hn} olasz személynév két elemből áll: egy *Santa Caterina* személynévből és az *Alessandria* helynévből, melyek a valahonnan való származást kifejező grammatikai viszonyban állnak egymással. A *Santa Caterina* azonban még tovább bontható, hiszen egy közsóból és egy keresztnévből áll, melyek jelzős szintagmát alkotnak. A helynevek között is bőségesen említhetők hasonlóak: [*Kossuth*_{csn} + *Lajos*_{kn}]_{szn} + *utca*_{közszo}, *Great*_{közszo} + *Britain*_{hn}, *Frankfurt*_{hn} + *am Main*_{hn} stb. Az intézménynevek körében egyenesen a több szóból állók a legtipikusabbak, pl. [*Max*_{kn} + *Planck*_{csn}]_{szn} + *Institut*_{közszo}, *University*_{közszo} + *of Oxford*_{hn}, *Národni*_{közszo} + *muzeum*_{közszo} stb. Ezek fordítása valójában több lépcsőben történik. Az első a holisztikus felismerés, vagyis annak megállapítása, hogy tulajdonnévvel, azon belül is adott névfajtába tartozóval van dolgunk. Ez, mint fentebb láttuk, már önmagában is irányt mutat a fordításnak: ha a névnek létezik célnyelvi megfelelője, akkor tipikusan annak behelyettesítése a megoldás. Ha azonban nincs célnyelvi megfelelő, vagy van, de valamiért nem alkalmazható, akkor itt nem ér véget a fordító által fejben végzett latolgatási folyamat. Ezt követi ugyanis a morfológikus elemzés.

Ezt a következőkben a *The Fifth Season* című regényben (N. K. Jemisin: Az ötödik évszak. Agave Kiadó, Bp., 2016: 250) szereplő *Binof Leadership Yumenes* magyar fordításán (*Jumenészi Vezető Binof*) mutatom be a gyakorlatban. A *Yumenes* a regényben egy város neve, mely a magyarban célnyelvhez igazítással *Jumenész* lett. A személyjelölő szerkezetben nyilvánvalóan a névviselő származási helyére utal, ezért a helynévi eredetű magyar családnevekhez (illetve ragadványnevekhez, nemesi előnevekhez is) hasonlóan a helynévnek a fordítás során már létrehozott célnyelvi megfelelőjét beillesztve és egy *-i* képzővel módosítva lehet elérni a funkcionális megfelelést: *Jumenészi*. Ezen a szinten tehát máris két művelet zajlott le. Az utóbbi művelet azért tekintendő modifikációnak, mert az angol névben a származást semmilyen szintaktikai-szemantikai viszony nem fejezi ki (tehát nem a hasonló típusú, vagyis származási helyre utaló, nem öröklődő nevekben megszokott *of Yumenes* formában áll), így a magyar változat nem tekinthető az angol szerkezet jelentésbeli fordításának. A *Binof Leadership* a szerkezeten belül személynév; ezen belül az előbbi egyénév, az utóbbi pedig kasztnév. Az egyénnevek esetében a tipikus megoldás azonos írásrendszerek esetében az átvitel, és egyébként sincs a névben olyan betű vagy feltételezhető fonéma, amely a magyartól idegen lenne, tehát nem is végezhető célnyelvhez igazítás, nem átlátszó név lévén pedig a jelentésbeli fordítás se lehetséges. A kasztnév kapcsán viszont, mivel átlátszó, komoly megfontolást érdemel, hogy családnevként vagy inkább ragadványnevként viselkedik, azaz motivált vagy önkényes-e. A regényben ez a névfajta a névviselő társadalmi szerepére utal (pl. a *Leadership* névvel

¹⁰ A szentek nevét eredetükre és jellegükre való tekintettel itt a személynevek közé sorolom. (Kategorizációjuk kérdéseiről részletesen l. SZENTGYÖRGYI 2016.)

illetettek azok, akiket a közösség irányítására nevelnek), tehát motivált, ezért érdemes a ragadványnevekhez hasonlóan jelentésbeli fordítást alkalmazni annak ellenére, hogy maga a társadalmi szerep egyébként családon belül általában öröklődik. Ezekkel a döntésekkel valójában egy másikat is meghozott a fordító, méghozzá azt, hogy milyen sorrendben kövessék egymást a névszerkezet elemei: azzal ugyanis, hogy a második elem magyar közszó, a harmadik pedig magyar szerkezet (helynévből képzett melléknév) lett, lehetetlenné vált az indoeurópai névsorrend megtartása: **Binof Vezető Jumenészi*.

E rövid esettanulmány egyszerre több tanulsággal is szolgált a morfológikus szinten végzett műveletek kapcsán. 1. A morfológikus szinten a fordítás nem lineárisan, hanem a névalkotó szerkezetek hierarchiáját követve történik. 2. Elemenként is külön-külön megfontolást igényel, s ebben a fő szempont a név alkategóriája (fajtája) és annak jellemzői, leginkább tipikussága. 3. Nemcsak lexikai szintű fordítás történik, hanem szintaktikai-szemantikai is. 4. A mérlegelés során egyéb (a tanulmány folytatásában bővebben kifejtendő) szempontok is figyelembe veendők (itt például a regény névrendszere, az egyes névfajták egymással való összefüggései). 5. A döntések befolyásolják a további döntéseket (pl. a *Yumenes* és a *Leadership* adott módon való fordítása meghatározta a személynévi szerkezet elemeinek sorrendjét). 6. A több szóból álló nevek fordításakor mindig műveletek kombinációjával élünk, még akkor is, ha ugyanazon műveleteket végezzük el többször.¹¹

6.4. A név egyéb jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők

6.4.1. A név hangzása. Fontos megemlíteni, hogy a név írásképe mellett a fordítónak a kiejtéssel is tisztában kell lennie. Amikor például a Vörös Pimpernel (*The Scarlet Pimpernel*) című 1982-es angol nyelvű film magyar szinkronjában a gyermek francia trónörökös a saját *Charles* nevét a francia [ʃaʁl] helyett angol kiejtéssel [tʃɑ:lz] mondta ki, bizonyára sok néző felkapta a fejét. Ebben az esetben ugyanis a helyes megoldás a francia megfelelő behelyettesítése lett volna, hiszen bár a film angol nyelvű, a francia bőrtőnben zajló jelenet szereplői mind franciák, tehát a film fiktív világában minden valószínűség szerint nem angolul kommunikálnak egymással. Igaz, a magyarban (és számos más nyelvben) az uralkodócsaládok tagjainak neveit többnyire a célnyelvi, esetünkben tehát a magyar megfelelővel szokás behelyettesíteni (már amelyiknek van megfelelője), de a keresztnév követő dinasztiamegjelölés miatt (*Capet*, amelyet egyébként a forradalomban szándékosan pontatlanul, a királyi származástól mint eltörölt kiváltságtól való

¹¹ Például a Trónok harca-beli *Eddard Stark* név esetében nem egyetlen átvitel zajlott le, hanem három: külön-külön megfontolás eredményeképpen mind az egyénnév, mind a családnév fordítása átvittel történt, ahogyan a fölöttük lévő szinten a teljes szerkezeté is (ami jelen esetben a névsorrend megtartását jelenti). Azzal tehát, ha például az ang. *Fort Edward* : m. *Edward-erőd* esetét szűken értelmezték (azaz jelentésbeli) fordításként kezeljük (vö. VERMES 2005a: 165), nem veszünk tudomást az *Edward*-nak és a név belső szintaktikai-szemantikai szerkezetének a fordításáról, és pusztán a közszó elem alapján kategorizáljuk a fordítási műveletet. Az efféle leegyszerűsítéssel a fordítást befolyásoló további tényezők miatt egyébként is vegyes kép óhatatlanul még heterogénebbnek, kevésbé logikusnak látszik.

szimbolikus megfosztás jeleként használtak a *Bourbon* helyett) ez inkonzisztenciát eredményezett volna.

A név kiejtésének nem ismerése további gondokat okozhat (melyek egy része csak írásban jelentkezik). Magyar célnyelv esetén problémát jelenthet például a toldalékolásban: fontos szempont, hogy hangérték nélküli betűre végződik-e a név, hiszen ettől függően kell a toldalékot kötőjellel vagy anélkül kapcsolni, illetve a megfelelő végződéshez hasonítani (pl. *Shakespeare-rel*, de *Goethével*); továbbá a többalakú toldalékok illeszkedése is a kiejtéstől függ. Ez utóbbit hibázta el A kincses sziget kalózái (Cutthroat Island) című film összefoglalójának fordítója: „*Morgannak* meg kell találnia a másik két darabot” (Színes Rtv 2020. 4: 18, saját kiemelésem). Más természetű problémát okozhat a hangzás nem ismerése akkor, ha a forrás- és a célnyelv írásrendszere eltér. Ilyenkor ugyanis a célnyelvhez igazítás a transliterálást (is) jelenti, amely sok nyelvre, például a perzsára is (ZAREI–NOROUZI 2014: 156) hangzás alapján történik.

6.4.2. A név nyelvváltozathoz, regiszterhez tartozása. Többször is szóba került már, hogy ugyanazon denotátumnak egy nyelven belül több neve, illetve névváltozata is létezhet. E változatok között olyanok is vannak, amelyek nyelvváltozat szerint különböznek el egymástól, és általában nem egyenrangúak: jellemzően van egy valamilyen szempontból kiemelt változat. Ilyenek például az USA-t alkotó amerikai államok informális nevei a hivatalos nevek mellett (pl. *Swamp State* ’mocsár állam’, Dél-Karolina, vö. BÖLCSKEI 2009: 129) vagy Szentpétervár informális *Пумеп* megnevezése, melynek a magyarban is van célnyelvhez igazítással kialakult, bár inkább csak az orosz irodalom és kultúra kedvelői által ismert megfelelője: *Pityer*. Vannak kifejezetten a szlengben használt nevek is (a magyar helynevek kapcsán l. pl. GYÖRFFY 2011). A hivatalos, standard stb. változattól való eltérés már önmagában is olyan plusz információ, amelyet a fordítónak a lehetőségekhez mérten át kell adnia a célnyelvi befogadónak. Amikor pedig a szöveg és a név nyelvváltozata, regisztere között feszültség keletkezik, a névhasználat sajátos funkciót kap. Ha például egy regényben egy szereplő állásra jelentkezik, és önéletrajzában a születési helyeként nem *Hajdúszoboszló*, hanem *Sznoboszló*, azaz egy szleng helynév szerepelne (a névre vö. GYÖRFFY 2011: 95), a név fordításakor egyaránt figyelembe kellene venni a név szlenghez tartozását és az önéletrajz erősen formális voltát, hiszen a névváltozat oda nem illő, ezért a figyelem számára feltűnő volta nyilvánvalóan hatással van a cselekményre, a szereplő jellemzésére stb. Bármely fordítási művelet mellett dönt is tehát a fordító, ezt az információt szükséges lenne átadnia a célnyelvi olvasó számára.

7. Összegzés helyett. A tulajdonnévnek a felsoroltak mellett további jellemzői is vannak, melyek hatással lehetnek a fordítására; ilyen például beszélő név volta vagy interkontextualitása. Ezek azonban – az előzőektől eltérően – nem önmagukban, hanem valamilyen más tényezővel együtt, például a ko- vagy kontextushoz való viszonyukban lehetnek befolyásoló tényezők. Egy nevet például nem pusztán átlátszó volta tesz beszélővé: könnyen belátható, hogy például a *Szabó* vagy a *Taylor* családnév csak a szövegkörnyezet ismeretében, az író szándékától függően kaphat a viselőjét jellemző szerepet. Ezért a névnek ezekre az egyéb, pragmatikai-kommunikációs tényezőktől függő sajátosságaira a tanulmány folytatásában, az általam felvázolt modell további elemeinek bemutatásakor térek majd ki bővebben.

Hivatkozott irodalom

- ABDOLMALEKI, SALEH DELFOROUZ 2012. Proper Names in Translation: An Explanatory Attempt. *The Social Sciences* 7: 832–837. <https://doi.org/10.3923/sscience.2012.832.837>
- AHANIZADEH, SAEIDEH 2012. Translation of Proper Names in Children's Literature. *Journal of Language and Translation* 3/1: 61–71.
- ALIMEMAJ, ZAMIRA 2015. How to translate English names into Albanian. *BEST: Journal of Humanities, Arts, Medicine and Sciences* 1/1: 17–22.
- ANGYAL LÁSZLÓ 2013. Sáros vármegye helységnevei a szlovák fordítások tükrében (Cuius regio, eius nomen?). In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 68–85.
- BACH, KENT 2002. Giorgione was So-Called because of his Name. *Philosophical Perspectives* 16: 73–103. <https://doi.org/10.1111/1468-0068.36.s16.4>
- BAILEY, NICHOLAS ANDREW 2007. Proper Names in the Bible: translation and transliteration issues. *Word & Deed* 1–21.
- BAKONYI DÓRA 2008. A szereplők tulajdonneveinek fordítási kérdései a Harry Potter-kötetekben. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 519–527.
- BALLARD, MICHEL 2001. *Le nom propre en traduction*. Ophrys, Paris.
- BARTÓK BOGLÁRKA 2016. „Varázslatos fordulatok”. A tulajdonnevek fordításának módszerei J. K. Rowling Harry Potter-sorozatában. In: ADÁM ENIKÓ et al. szerk., *Szöveg, hagyomány, interpretáció*. Pro Scientia Füzetek 4. Miskolci Egyetem, Miskolc, 66–72.
- BÁTORI GYOPÁRKA 2019. Anonymus Gestájának román fordításaiban szereplő helynevek. BAGYINSZKI SZILVIA et al. szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 4. Nyelvünk változása és változatai*. Studia Iuvenum Chronolinguistica 5. Kalota Művészeti Alapítvány – ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 55–64.
- BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk. 2013. *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BELL, HERMAN 2000. Arabic Orthography and African Place-names in the Sudan. Can a Conflict between Diverse Solutions be Resolved? *Onoma* 35: 321–355. <https://doi.org/10.2143/ono.35.0.574381>
- BEREGSZÁSI ANIKÓ – CSERNICKÓ ISTVÁN 2011. A kárpátaljai magyar személynevek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135: 414–422.
- BÖLCSKEI ANDREA 2009. Az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak hivatalos és informális elnevezéseiről, a tagállamnevek magyar fordításáról. *Névtani Értesítő* 31: 119–141.
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. Fordítás, adaptáció és helynévtörténet: magyar és angol helynévtípusok kontrasztív vizsgálatának gyakorlati tanulságairól. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 245–262.
- BÖLCSKEI, ANDREA 2017. Translation, adaptation or transference. Hagiotoponyms for foreign denotata in the Hungarian language. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Sacred and Profane in Onomastics. Baia Mare, September 5–7, 2017*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 534–543.
- CASTAÑEDA-HERNÁNDEZ, GILBERTO 2004. Navigating through Treacherous Waters. The Translation of Geographical Names. *Translation Journal* 8/2. <http://translationjournal.net/journal/28names.htm>

- CHARRON, MARC 2009. Naming and Translation/Naming in Translation: Toward a Close Reading of Don Quijote (Part I, Chapter I). *Names* 57: 17–29. <https://doi.org/10.1179/175622709X402645>
- VAN COILLIE, JAN 2006. Character names in translation. A functional approach. In: VAN COILLIE, JAN – VERSCHUEREN, WALTER P. eds., *Children's literature in translation. Challenges and strategies*. Routledge, London – New York. 123–139.
- CSÖRGŐ ZOLTÁN 2019. Helységnevek a nyelvi közvetítésben. In: SZOTÁK SZILVIA szerk., *Diszciplínák találkozási pontjai: nyelvi közvetítés a XXI. században*. OFFI, Budapest. 101–110.
- DOMÁNY BARBARA 2019. Magyar helynevek olasz térképeken és útleírásokban. *Névtani Értesítő* 41: 41–50. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.2>
- DWEIK, BADER S. – AL-SAYYED, SA'IDA W. 2016. Translating Proper Nouns from Arabic into English: Barriers and Procedures. *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on Translation* 5: 181–194. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2795878>
- EICHLER, ERNST et al. eds. 1995–1996. *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / Name studies. An international handbook of onomastics / Les noms propres. Manuel international d'onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2004. A tulajdonnevek Colodi Le avventure di Pinocchio című könyvének magyar fordításaiban. In: SZÖRÉNYI LÁSZLÓ – TAKÁCS JÓZSEF ed., *Serta Jimmyaca. Emlékkönyv Kelemen János 60. születésnapjára*. Balassi Kiadó, Budapest. 311–326.
- FÁBIÁN, ZSUZSANNA 2006a. Gli antroponimi nelle sei traduzioni ungheresi di Le avventure di Pinocchio di Carlo Collodi. *Il Nome nel testo* 8: 355–367.
- FÁBIÁN, ZSUZSANNA 2006b. I toponimi nelle traduzioni ungheresi di Pinocchio. In: KOLLÁR, ANDREA ed., *Miscellanea di studi in onore di Mária Farkas*. JATEPress, Szeged. 55–64.
- FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közsók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.
- FARKAS TAMÁS 2008. Hozzászólás az új akadémiai helyesírási szabályzat tervezetének a tulajdonnevek írásával kapcsolatos szabálysértéséhez. *Magyar Nyelvőr* 132: 407–416.
- FARKAS TAMÁS 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. *Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? Fordítástudomány* 11/2: 22–35.
- FARKAS TAMÁS 2011. Franciás műveltség, magyar nyelv és a tulajdonnevek fordítása. In: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, Budapest. 109–116.
- FARKAS TAMÁS 2016. A magyar családnévanyag kontrasztív szempontú tipológiai-statisztikai vizsgálata. *Névtani Értesítő* 38: 33–52.
- FARKAS TAMÁS megj. e. Írói névadás – fordítói kihívások. Terry Pratchett Korongvilága neveinek példáján. Megjelenés előtt a 27. MANYE-kongresszus kötetében.
- FARKAS, TAMÁS – SLÍZ, MARIANN 2013. Translating Family Names in Hungarian: A Diachronic Survey. *Hungarian Cultural Studies* 6: 82–95. <https://doi.org/10.5195/ahea.2013.114>
- FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2015. *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- FERNANDES, LINCOLN 2006. Translation of Names in Children's Fantasy Literature: Bringing the Young Reader into Play. *New Voices in Translation Studies* 2: 44–57.
- GERCSÁK GÁBOR 2008. Magyar és angol országnevek a fordításban. *Fordítástudomány* 10/1: 71–78.
- GERCSÁK GÁBOR 2015. Magyar tónevek angol fordítása. *Névtani Értesítő* 37: 77–81.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1926. *A magyar történeti nyelvtan vázlata 4. Jelentés*. Danubia, Pécs.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. A szleng helynevek névrendszertani helyéről. *Névtani Értesítő* 33: 93–99.
- HAJDÚ ANNA 2015. Névtan, fordítás és terminológia. Egy kerekasztal-beszélgetés tanulságai. *Névtani Értesítő* 35: 245–248.

- HAJDÚ, ANNA 2017. La traducción de los hagiónimos del español al húngaro sobre la base de La tía Julia y el escribidor, de Mario Vargas Llosa. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics "Name and Naming". Sacred and Profane in Onomastics. Baia Mare, September 5–7, 2017*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 1201–1207.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2008. A tulajdonnév és közszo határán. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 13–20.
- HATIM, BASIL – MUNDAY, JEREMY 2004. *Translation. An advanced source book*. Routledge, London – New York.
- HELTAI PÁL 2014. Tulajdonnevek és megszólítások a Szent Péter esernyője fordításaiban. In: BARTHA-KOVÁCS KATALIN et al. szerk., „*Transfert nec margitur*”. *Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. JATE Press, Szeged. 61–73.
- HERMIAKOB, ULF – KNIGHT, KEVIN – DAUMÉ, HAL III 2008. Name Translation in Statistical Machine Translation Learning When to Transliterate. In: Sz. n., *Proceedings of ACL-08: HLT, International Conference on Computational Linguistics*. The Ohio State University, Columbus. 389–397. <http://ftp.isi.edu/natural-language/mt/whento08.pdf> (2017. 02. 15.)
- HERTELENDY RÉKA 2011. Fordítói kihívások és megoldások a magyar nyelvű Harry Potter-kötetekben. *Névtani Értesítő* 33: 133–145.
- HERVEY, SÁNDOR – HIGGINS, IAN 2002. *Thinking French Translation. A Course in Translation Method: French to English*. 2. kiadás. Routledge, London – New York.
- HIRSCHMAN, LYNETTE – REEDER, FLORENCE – BURGER, JOHN D. – MILLER, KEITH 2001. Name Translation as a Machine Translation Evaluation Task. In: MAEGAARD, BENTE ed., *LREC 2000. Second International Conference On Language resources and Evaluation. Workshop Proceedings. Evaluation of Machine Translation. Athens Greece, 29 May 2000*. K. n., H. n. 21–28. <http://www.mt-archive.info/00/LREC-2000-Hirschman.pdf> (2017. 02. 15.)
- HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ 2008. Teremtett világok a fordításban. Gondolatok a helynévalkalmazás, -alkotás és -fordítás kérdéseiről egy Mikszáth-regény kapcsán. In: BÁRCZI ZSÓFIA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ szerk., *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Europica Varietas, Nyitra. 113–124.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. Név és jelentés. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 5–21.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2008. Személynevek a szakfordításban. *Névtani Értesítő* 30: 35–40.
- HOUGH, CAROLE ed. 2016. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford.
- JALENIAUSKIENĖ, EVELINA – ČIČELYTĖ, VILMA 2009. The Strategies for Translating Proper Names in Children’s Literature. *Kalby Studijos / Studies About Languages* 15: 31–42.
- CS. JÓNÁS ERZSÉBET 2014. Kognitív világképek a műfordításban. In: BARTHA-KOVÁCS KATALIN et al. szerk., „*Transfert nec mergitur*”. *Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. JATE Press, Szeged. 23–34.
- JUZELĖNIENĖ, SAULĖ – PETRONIENĖ, SAULĖ – KOPYLOVA, KSENIIA 2016. The Translation of Proper Names from English to Lithuanian in “Steve Jobs” by W. Isaacson. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 232: 800–805. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.10.108>

- KOVÁCS LÁSZLÓ 2019. *Márka és márkánév. Márkakutatás és nyelvészet – metszéspontok, lehetőségek, kihívások*. 2., átdolgozott kiadás. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 197. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KLAUDY KINGA 1994. *Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába*. Scholastica, Budapest.
- KUNA ÁGNES 2008. A sziklamászó utak neveinek kognitív szemantikai elemzése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 195–203.
- LANGACKER, RONALD W. 1987–1991. *Foundations of Cognitive Grammar* 1–2. Stanford University Press, Stanford, California.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Leiter 2013 = Barátom, Svenska (az öreg Dagbladet fia). *Leiter Jakab blog* 2013. 03. 03. https://leiterjakab.blog.hu/2013/03/03/baratom_svenska_az_oreg_dagbladet_fia
- Leiter 2016 = Eerie, a híres fotós. *Nyelv és Tudomány* 2016. 07. 20. <https://www.nyest.hu/hirek/eerie-a-hires-fotos>
- MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentéséhez. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 189–195.
- MIZANI, SAMIRA 2008. Proper Names and Translation. *Translation Journal* 12/3. [https://translation\[-\]journal.net/journal/45proper.htm](https://translation[-]journal.net/journal/45proper.htm)
- MOYA, VIRGLIO 2000. *La traducción de los nombres propios*. Cátedra, Madrid.
- MUSSCHE, ERIKA – WILLEMS, KLAAS 2010. Fred or farīd, bacon or baydun (‘egg’)? Proper Names and Cultural-specific Items in the Arabic Translation of *Harry Potter*. *Meta: Translators’ Journal* 55: 474–498. <https://doi.org/10.7202/045066ar>
- NICOLAISEN, WILHELM F. H. 1995. Name and Apellative. In: EICHLER, ERNST et al. eds. 1995–1996. *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / Name studies. An international handbook of onomastics / Les noms propres. Manuel international d’onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1: 384–389. <https://doi.org/10.1515/9783110114263.1.3.384>
- NORD, CHRISTIANE 2003. Proper Names in Translations for Children. *Meta: Translators’ Journal* 48: 182–196.
- PARIANOU, ANASTASIA 2007. Translating Proper Names: a Functionalist Approach. *Names* 55: 407–416. <https://doi.org/10.1179/nam.2007.55.4.407>
- PERGER IMRE 2013. A határon túli vasútállomások neve a vasúti utastájékoztatóban. *Névtani Értesítő* 35: 77–96.
- PEŤOVSKÁ FLÓRA 2015. A személynevek fordítása Mikszáth Kálmán Szent Péter esernyője című regényének legújabb szlovák kiadásában. *Névtani Értesítő* 37: 67–76.
- RAÁTZ JUDIT 2015. Alkalmazott névtan. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névtudat a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 227–247.
- RESZEGI KATALIN 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–9.
- RIHMER ZOLTÁN 2008. Fordítás vagy adaptáció? A modern latin személynévhasználat problémái. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 450–460.

- RUS, GEORGETA 2013. Questions sur la traduction anthroponymique. Étude de cas : l'espace public roumain. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming Proceedings of the Second International Conference on Onomastics Onomastics in contemporary public space*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 812–821.
- SANATY POUR, BEHNAZ 2009. How to Translate Personal Names. *Translation Journal* 13/4. <https://translationjournal.net/journal/50proper.htm>
- SÄRKKÄ, HEIKKI 2007. Translation of Proper Names in Non-fiction Texts. *Translation Journal* 11/1. <http://translationjournal.net/journal/39proper.htm>
- SATO, ERIKO 2016. Proper Names in Translational Contexts. *Theory and Practice in Language Studies* 6: 1–10.
- SCIARONE, BONDI 1967. Proper names and meaning. *Studia Linguistica* 21/2: 73–86. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9582.1967.tb00550.x>
- SLÍZ MARIANN 2012a. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- SLÍZ MARIANN 2012b. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő* 34: 149–156.
- SLÍZ MARIANN 2015. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.
- SLÍZ MARIANN 2017. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061134>
- SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018a. Mitől magyar egy családnév? A családnevek etnikai-nyelvi alapú laikus kategorizációjának vizsgálata kulturális nyelvészeti keretben. In: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA szerk., *A nyelvöldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén. A 2018. május 24–25-i észéki névföldrajzi tanácskozás előadásai / Ana Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja. Izlaganja Geografskog društva 24. do 25. svibnja 2018. godine u Osijeku*. Savaria University Press – Institut za jezik Glotta / Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Osijek/Eszék. 35–55.
- SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018b. Családnév és etnikai kategorizáció. A magyar családnév kategóriája az anyaországban és kisebbségi helyzetben. *Névtani Értesítő* 40: 53–75.
- SOHÁR ANIKÓ 2015. Fordítsam vagy ne? A tulajdonnevek kapcsán fölmerülő műfordítói dilemmákról a fantasztikus irodalom esetében. *Névtani Értesítő* 37: 33–47.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 91: 280–292.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- T. SOMOGYI MAGDA 2015. Az írói névadás vizsgálata. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 207–226.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2016. A Tihanyi alapítólevél személynevei III. Személynevek és helynevek kapcsolata. *Névtani Értesítő* 38: 9–18.
- SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ 2015. Mai személynevek kutatása. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 145–164.
- SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ 2018. Zur Übersetzung von nomina propria in literarischen Werken. Eine Fallstudie Ungarisch-Deutsch. *Onomastica Uralica* 10: 279–294.
- SZTRÁKOS ESZTER 2013. A címek fordításának elméleti és gyakorlati problémái. In: TÓTH SZERGEJ szerk., *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14. MANYE 9. MANYE – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 199–202.*

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoport kapcsán. *Magyar Nyelvőr* 70: 319–325.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 30–41.
- TÖRÖK TAMÁS 2012. Helynevek és fordítástudomány. A mikrotoponimák fordíthatóságáról felvidéki példák alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 117–132.
- TRUNKI PÉTER 2013. A moldvai magyarok mai családnevei a magyar állampolgárság küszöbén. *Magyar Nyelv* 109: 107–116.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- VECSEY ZOLTÁN 2007. *Név és tárgy. A tulajdonnevek szemantikájáról.* DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VENDLER, ZENO 1975. Singular Terms. In: STEINBERG, DANNY – JAKOBOVICH, LEON eds., *Semantics.* Cambridge University Press, Cambridge. 115–133.
- VERMES, ALBERT PÉTER 2005a. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis.* Doktori Értekezések 21. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005b. Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis. *Névtani Értesítő* 27: 311–314.
- VERMES ALBERT PÉTER 2015. A kontextus szerepe a tulajdonnév fordításában. *Névtani Értesítő* 37: 9–24.
- VINTILĂ-RĂDULESCU, IOANA 2011. Numele proprii trebuie traduse? Dacă da, cum? Cazul numelor oficiale de state. In: FELECAN, OLIVIU szerk., *Numele și numirea. Actele conferinței internaționale de onomastică. Interferențe multietnice în antroponimie Baia Mare, 19–21 septembrie.* Editura Mega, Cluj-Napoca. 527–534.
- VÖRÖS FERENC 2012. Személynévhasználat és impériumváltások a 20. századi Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr* 136: 78–88.
- WANG, XUEQING 2011. Translation of Names and Comparison of Addressing between Chinese and English from the Intercultural Perspective. *Theory and Practice in Language Studies* 1: 1227–1230. <https://doi.org/10.4304/tpls.1.9.1227-1230>
- WORBS, ERIKA 2004. Eigennamen als Übersetzungsproblem. Beobachtungen an übersetzten polnischen und deutschen Texten. In: LEHMANN, VOLKMAR – UDOLPH, LUDGER Hrsg., *Normen, Namen und Tendenzen in der Slavia. Festschrift für Karl Gutschmidt zum 65. Geburtstag.* Sagner, München. 409–417.
- WURM, ANDREA 2013. Eigennamen und Realia in einem Korpus studentischer Übersetzungen (KOPTE). *trans-kom. Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation* 6/2: 381–419.
- ZAJACZ ZITA 2012. Esettanulmány a tulajdonnevek fordításáról a gyermekirodalomban. *Fordítástudomány* 14/2: 93–106.
- ZABIR, ATIKAH – HAROON, HASLINA 2018. Procedures in the Translation of Proper Names in Harry Potter and the Goblet of Fire into Malay. *GEMA Online Journal of Language Studies* 18/2: 108–123. <http://doi.org/10.17576/gema-2018-1802-08>
- ZAREI, ROUHOLLAH – NOROUZI, SOMAYEH 2014. Proper Nouns in Translation: Should They Be Translated? *International Journal of Applied Linguistics & English Literature* 3/6: 152–161.

SLÍZ MARIANN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5959-1018>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

MARIANN SLÍZ, The translation of proper names – a functional, onomastic theoretical approach I. Features of names as factors influencing translation

The paper examines the questions surrounding the translation of proper nouns from an onomastic viewpoint blended with the results of translation studies, following a functional-communicational approach. Its goal is to create a model, which contains not only the applicable methods available to translators, but the (pragmatic and communicational) aspects and factors that could affect choosing between these. The novelty of the study is that it takes the meaning (denotation and connotation), the category (e.g. personal name) and sub-category (e.g. family name) of proper nouns into consideration, following the practices of prototype theory. Another innovative approach is the emphasis laid on the influence of composition on the translation of names. According to this, names consisting of several words should not be handled as single units, as earlier studies have considered them, but following a two-step method: first holistically (e.g. the Eng. *Flint Cliffs* : Hung. *Flint-sziklák*, a place name), and then morphologically, while defining the categories of the name elements (e.g. *Flint* is a family name, *cliffs* is a common noun). This shows that translators are not completing a single operation but a combination of operations (transference in the case of the given name, and translation in the case of the common noun). Translations previously deemed understandably heterogenous can thus be explained by applying this methodology.